

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
ved W. Christiansen, Chr. Stenz og Inger Bjørn Svensson

INDHOLD:

H. F. Petersen:

Lærer Peter Jensen Geleffs optegnelser

Poul Kürstein:

H. F. Petersen

Valget 12. februar 1867

Sagt og skrevet

Boganmeldelser

NUMMER 2 • 1. FEBRUAR 1967 • 43. ÅRGANG

Gamle billeder til billedsamlingen

Opmærksomheden henledes på, at gamle fotografier og postkort med glæde modtages til indlemmelse i Historisk Samfund for Sønderjyllands billedsamling i Landsarkivet i Åbenrå, tlf. (046) 2 27 04, adr. Haderslevvej, Åbenrå. En omfattende registrering af det allerede afleverede materiale er i fuld gang. Selv tilsyneladende betydningsløse eller kassable billeder og kort modtages gerne.

Hvis man mangler et hæfte

Abonnenter på Sønderjysk Månedsskrift klager ofte over, at de ikke kan få månedsskriftet indbundet, fordi de mangler ét eller flere hæfter af en årgang. Opmærksomheden henledes i den forbindelse på, at de manglende hæfter kan reproduceres ved den meget billige xerox-metode. Ønsker om xeroxkopi af manglende hæfter kan rettes til Statsbiblioteket, Århus C.

Sønderjysk Månedsskrift

der udsendes af *Historisk Samfund for Sønderjylland* som selvstændig publikation, koster 20.00 kroner årlig i abonnement (frit tilsendt). Abonnement og enkeltnumre (2.00 kroner stykket plus porto, særnumre beregnes der dog en højere pris for) kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Åbenrå, tlf. (046) 2 27 04, eller på redaktionens adresse, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (045) 2 17 37. Prøvenummer tilsendes gratis på anmodning.

Lærer Peter Jensen Geleffs optegnelser

ved H. F. Petersen

Peter Geleff, hvis optegnelser er blevet fundet frem af pastor H. F. Petersen, Satrup, fortæller om barndomsårene i Bredebro, om sin deltagelse i treårskrigen og om lærerårene i Angel under de beskedne vilkår, man dengang bød en landsbyskolelærer.

Fortælleren, født 1. juli 1826 i Bredebro, var ikke blot i besiddelse af en ukuelig vilje, men også en udpræget lyst til at fortælle om, hvad han så på sin omskiftelige vej gennem livet. De følgende optegnelser, som ikke tidligere har været trykt, bærer derfor præg af hans både realistiske og idealistiske syn på tilværelsen, hvorfor de i et og alt virker tilforladelige trods enkelte huskefejl.

Inden vi giver ham selv ordet, skal her gengives nogle udtalelser om ham fra hans lærergerning i Havetoft sogn i Angel.

Da biskop U. S. Boesen i 1854 visiterede sognet, noterede han angående lærer Geleff: »Han er en særdeles duelig lærer, catechiserede godt, og børnene svarede ret godt. Indenadslæsningen var god, skriften ligeså. Også vistes god færdighed i hovedregning.«

Allerede i 1851 havde pastor Brandt udtalt om ham, at han var »den danske sag af sit ganske hjerte hengiven og fortjener en bedre plads end den, han for tiden har i Klapholt, og han ville være særdeles skikket til at fremme den danske undervisning for den større skole i Løit.« – To år senere udtalte han: »Degn Matzen tænker for alvor på at komme bort herfra på grund af den fatale falske befolknings evige drillerier og dels på grund af, at han ikke er kirkesang mægtig . . . Jeg har tænkt, at Geleff muligvis kunne avancere til degn efter ham. –«

I Kogsbølle ved Nyborg virkede Geleff 1861–99. Han udnævntes til Dannebrogsmænd i 1896. Efter pensioneringen flyttede han til København og kom til at bo i Frimurerstiftelsen, hvor hans hustru døde den 3. dec. 1903. Derefter flyttede Geleff hen til sin ældste søn, snedker Johannes Geleff på Frederiksvej på Frederiksberg. Her afgang han ved døden den 16. febr. 1912, næsten 86 år gammel.

Optegnelserne er med sirlig skrift indført i et skriveskifte og lyder således:

Min far, *Johannes Jensen Geleff*, var født i Jels i Nordslesvig omkring 1770¹⁾. Hans far havde en gård, men hans formueomstændigheder må vist have været dårlige, da der ikke tilfaldt børnene nogen arv. Foruden min far var der en søn og en datter, om hvem jeg kun ved lidt.

1) Født 1775, død 1852.

Min far lærte i skolen både læsning, skrivning og regning, og han har fortalt, at han var en af de få i skolen, der kom til at skrive på papir med pen og blæk. Da han var bleven så gammel, at han mente at kunne sørge for sig selv, rejste han bort fra hjemmet og kom i tjeneste på en gård, Svanstrup, tæt ved Bredebro, hvor han var i flere år.

Senere var han en tid lang kræmmer og rejste omkring med kniplinger og andre varer, hvorved han erhvervede sig en efter datidens forhold ikke så lille kapital, men som han tabte ved pengekrisen 1813. Fra 1807 til 1814 var han soldat; han var med i fægtningen ved Sehested. Han fortalte undertiden om, hvad soldaterne dengang, og især i vinteren 1813–14, havde døjet af savn og kulde.

Denne vinter, der i min barndom kaldtes kosakvinteren, var usædvanlig streng, og soldaterne måtte tit ligge ude i skovene, hvor de tændte bål for at varme sig. Tørt brød, der frøs i lommerne, og brændevin var tit den daglige næring. Om min fars første giftermål ved jeg så godt som intet.

Min mors fader, Peter Johannsen Styrk, var skrædder i Bredebro. Underligt nok kan jeg ikke mindes at have hørt navnet på min mormor. Jeg ved kun, at min bedstefar døde noget tidligt, og at min mor levede sammen med min bedstemor, indtil hun blev gift. Min bedstemor døde også, før jeg blev født, så jeg ikke har set nogen af mine bedsteforældre.

Fra min tidlige barndom er der kun enkelte træk, der har fæstnet sig i min erindring. Jeg kan huske, jeg blev vaccineret; jeg var da 3 år. Jeg havde en søster, omtrent 1½ år yngre end jeg. Da hun var 2½ år gammel, fik vi skarlagensfeber, og hun døde, vist nok efter få dages sygdom. Mor græd og læste nogle salmevers over hende; men jeg kan ikke mindes begravelsen. Jeg kan også huske, at jeg havde mæslinger og kighoste, men ellers ved jeg ikke af nogen videre sygdom i min barndom og ungdom.

Min mor, Silla Marie Styrk, var født i juletiden 1801²⁾. Min far var altså 31 år ældre end mor. Han var af middelhøjde, ikke synderlig svært bygget, havde mørkt krøllet hår og en let gang. Jeg mindes ikke at have set ham alvorlig vred, og jeg tror ikke, at han nogen sinde har straffet mig; det besørgede min mor. Han var, hvad vi nu kalder husflidsmand, og nævenyttig. Han kunne dreje, lave seletøjspuder af siv, flette måtter og kurve af langhalm, lave børster, lægge stenbro og sætte stengærder foruden at være dygtig til alt andet bondearbejde.

Om sommeren havde han for det meste arbejde med stenbro og stengærder og tjente foruden kosten daglig 67 øre, hvilket den gang gjaldt for en meget god fortjeneste. Om vinteren havde han en tid arbejde ved tærskning eller ved at save og kløve brænde. Da han i hver henseende var tro og pålidelig, var han sjældent arbejdsløs, og skete det, øvede han husflid,

2) Født 1802, død 1850.

*Ingeborg Marie Geleff f. Damgård.
Død 3. dec. 1903 i København*

*Peter Jensen Geleff f. 1. 7. 1826 i Bredebro,
d. 16. 2. 1912 på Frederiksberg*

hvorved han ikke tjente så lidt. Han var fuldtud ædruelig, og jeg har aldrig set ham i mindste grad beruset.

Min mor var ligeledes af almindelig størrelse; hun havde et noget bredt ansigt, røde kinder og lidt rødligt hår. Hun gik lidt foroverbøjet, hvilket vistnok kom af den stadig bøjede stilling ved kniplingsskrinet. Hun var på sin måde lige så flittig som min far, og om end hendes arbejde ikke blev så godt betalt, var hendes fortjeneste en ikke ringe hjælp til de små udgifter, den tarvelige husholdning krævede. Hun kunne læse flydende, regne lidt, men hun havde ikke lært at skrive.

Mine forældre, og især min mor, gik flittigt i kirke, og hun plejede om morgenen at læse en salme, inden hun satte sig til at kniple. Hun gik kun ud for at besørge ærinder, og det var kun sjældent, at en eller anden af naboerne kom for at få en passiar.

Mine forældre boede til leje i et hus, der tilhørte en købmand og indeholdt 5 forskellige lejligheder. Vi boede i den østlige ende og havde 2 små værelser foruden køkken og 2 små rum uden vinduer samt en lille forstue. De andre beboere havde kun ét værelse foruden køkken, og derfor betalte vi også 1 rigsdaler courant mere i årlig husleje. Vi gav nemlig 6 rigsd. og de andre 5. 5 rigsd. var 16 kroner.

I dagligstuen var 2 alkovesenge, en ved hver side, et bord, et lille chato, 4 stole og en bilæggekakkelovn. I det andet værelse var der 2 klædekister og et hængeskab. På forstuen stod en stige, ad hvilken man kom op på loftet, hvor brændslet havde sin plads. Der var meget lavt til loftet, vistnok næppe 3 alen. Vinduerne var små og ruderne indfattede i bly.

Til lejligheden hørte en lille haveplet ved huset og en noget større et andet sted i byen.

Da min far kun meget sjældent var hjemme, var husholdningen kun lille, og de små indtægter var tilstrækkelige. Mor var sparsommelig, og vi var vænnede til beskedne fordringer både med mad og klæder. Jeg ved ikke af nogen sinde at have manglet noget, og jeg syntes, vi havde det rigtig godt.

Da jeg var syv år, blev min broder Andreas født. Nogle dage efter hans fødsel havde jeg fået at vide, at han skulle døbes med dette navn, og jeg fandt da på at gå ned i præstegården for at melde det. Jeg traf husholdersken og fortalte hende mit ærinde; hun hentede så den gamle præst³⁾, for at jeg til ham personlig kunne meddele: »Æ sku si, te æ ba'en ska hed Andreas,« hvorpå han smilte og takkede for meddelelsen. Jeg gik glad hjem i følelsen af at have udrettet et vigtigt ærinde.

Jeg begyndte at gå i skole, da jeg var knap 5 år; men jeg har ikke bevaret noget indtryk fra min første skoletid. Skolen lå højst 200 alen fra mit hjem, lige op til kirkegården. I den ene side af denne, hvor der ikke var mange grave, morede drengene sig om middagen med boldspil og andre lege.

Skolen var en blandet skole med børn fra 5 til 16 år og med hverdagsundervisning, hvilket var tilfældet overalt i Slesvig. Om vinteren kunne børneantallet være mellem 80 og 90; men om sommeren, når en stor del af drengene var ude at tjene og andre af en eller anden grund blev holdt hjemme, var antallet ikke halvt så stort. Læreren⁴⁾ var en ældre mand, for hvem vi nærede den største respekt; han behandlede os strengt og var hård imod de tungnemme.

Vi lærte at læse i en a.b.c., der på første side havde de små og store bogstaver og på den anden side staveøvelser, først med 2 bogstaver og nederst på siden enkelte ord med 3: ab ib ob ub, ba be bi bo bu, ad ed id od ud, da de di do du o. s. fr.

På 3-siden begyndte de 10 bud, og der fortsattes så med de 3 artikler og den øvrige katekismus og endte med fadervor. Nogen dansk læsebog brugtes ikke. Derefter brugte vi en større katekismus, udgivet af en professor Cramer i Kiel og autoriseret til brug i hertugdømmernes skoler. Senere læste vi en temmelig stor bibelhistorie og undertiden i det ny testamente.

I mit sidste skoleår blev der endelig anskaffet en del eksemplarer af en dansk læsebog, hvori enkelte stykker var trykt med latinske typer. Da disse bogstaver var helt ukendte for os, faldt læsningen os vanskelig i begyndelsen; men vi var ellers glade ved at læse i den. Bibelhistorien blev ikke

3) J. C. Lautrup.

4) Degn Thomas Petersen.

fortalt eller forklaret. Men da vi hver dag læste i den, huskede vi dog noget deraf. I den ovennævnte katekismus måtte vi til hver dag lære et stykke udenad, og ved katekisation hver morgen blev den gennemgået. Luthers katekismus blev derimod meget lidt brugt, og jeg mindes ikke i skolen eller hos præsten at have fået nogen undervisning om dåbens betydning.

Ved skrivning blev der i de første år skrevet for af læreren, først på tavlen og senere i små oktavskrivebøger. Den store tavle blev aldrig brugt. Senere fik vi større, af læreren skrevne danske og tyske forskrifter. Vi skrev altid uden linier. Det var et stort arbejde for læreren at skrive for i de mange bøger og at tilskære pennene. Stålpennene kendte vi ikke før i mine sidste skoleår, da enkelte børn brugte dem.

Ved regneundervisningen brugte vi ikke andre tabeller end en forkortet multiplikationstabel. 8-tabellen så f. eks. således ud: $8 \times 8 = 64$, $8 \times 9 = 72$, $8 \times 10 = 80$. Addition og subtraktion lærtes ved, at vi fik et stort stykke skrevet for til at tælle sammen, og når så sammentællingen var rigtig, blev de enkelte addender subtraherede; men selvfølgelig gik der lang tid, inden vi i regnetimen nåede til, at resten blev 0.

Multiplikationstabellen skrev læreren på tavlen på en lap papir, som vi fik med hjem til indøvelse, og når den var lært, fik vi igen nogle store tal at regne med både til multiplikation og division. Det var kun sjældent, at læreren kunne få tid til at øve os i hovedregning. Regning med benævnte tal indøvedes aldeles på samme måde. Skolen ejede ingen regnebøger; dem måtte vi selv anskaffe, og da de var temmelig kostbare, 2–3 kr. for et nyt eksemplar, måtte børn af fattige forældre se, et eller andet sted at låne en halvt eller næsten opslidt regnebog. De var affattede på tysk, så vi ikke forstod opgaverne, men gættede os til fremgangsmåden. I de sidste skoleår havde dog flere af os lært så meget tysk, at vi forstod meningen. Inden jeg forlod skolen, kom dog flere danske regnebøger i brug. I det hele regnede vi uden nogen rigtig forståelse.

Religionsundervisningen var indskrænket til, at læreren hver morgen katekiserede med os; det var kun sjældent, at han spurgte en enkelt elev; men vi svarede i flæng, og de fleste tav stille. Han udførte denne gerning med flid og dygtighed. Vi lærte en del salmer, men de blev ikke gennemgået eller forklaret.

I geografi lærte vi navnene på de 5 verdensdele, Europas lande og hovedstæder samt havene ved denne verdensdel. Noget af Danmarks og her-tugdømmernes geografi blev medtaget tillige med beviserne for jordens kugleform.

Fædrelandshistorie blev ikke omtalt, lige så lidt som vi nogen sinde sang en fædrelandssang. Morgen og aften sang vi et eller tre vers i salmebogen, og hertil indskrænkedes hele sangundervisningen. De 3 sidste skoleår havde de fremmeligste børn ugentlig 3 timer tysk, læsning, oversættelse og øvel-

ser i at deklinere navneord med tillægsord og kendeord. Til brug herfor havde vi en temmelig stor læsebog.

Retskrivning øvedes ved afskrivning efter bibelhistorien, diktat og undertiden affattelse af breve eller regninger. Til skriftlæsning brugte vi gamle breve og kundgørelser fra øvrigheden, der havde været opslåede på kirkedøren og var affattede på tysk, tit blandede med latinske ord og sætninger. Vi forstod lidt eller intet af disse skrivelser, men det forlangtes heller ikke, blot vi kunne læse ordene.

Foruden den årlige eksamen om foråret havde vi hver sommer provstevisitats og hvert 3. år visitats af generalsuperintendenten (Callisen), der boede i Slesvig, hvor fællesregeringen for hertugdømmerne havde sæde. Han havde vanskeligt ved at udtrykke sig på dansk, og med provsten og læreren talte han tysk. Han var ellers en venlig og hjertelig gammel mand, der talte meget mildt til os og ikke stillede store fordringer. Da jeg sidste gang var til visitats under ham – det var vist året før min konfirmation – spurgte han læreren, om der ikke blandt eleverne var nogen, som særlig havde udmærket sig, og læreren udpegede da mig. Han tog mig da i hånden, lagde den anden hånd på mit hoved og sagde nogle venlige ord til mig. En af de tilstedeværende havde sagt til min mor, inden jeg kom hjem: »Du kan være stolt af din søn: han fik førstepræmie!«

Fra mit 5. til mit 11. år gik jeg hver dag i skole, og jeg mindes ikke at have forsømt skolen på grund af sygdom eller af anden grund, i det mindste ikke i længere tid. Fra den tid og til jeg var fyldt 16 år, tjente jeg som dreng forskellige steder og kom slet ikke i skole i 7 måneder. Skolemulkt betaltes ikke.

Min bestilling som dreng var mest at hjælpe med kreaturerne røgt, at køre plov og harve, strø gødning, luge stenbro, arbejde i haven, besørge ærinder osv. Om sommeren, når kreaturerne var på græs, måtte jeg om morgenen kl. 4–5 trække køerne (7–8) i marken, og når de var anbragt, hen i en anden mark, undertiden temmelig langt derfra, for at flytte fårene og engang imellem et 3. sted for at se til løsgående ungvæg. Når jeg så kom hjem, skulle stalden gøres ren, og efter at det var besørget, var det tid til at flytte køerne.

Til middag blev køerne hentet hjem til malkning – der blev aldrig malket i marken – og derefter igen trækkes ud, flyttes og hentes hjem om aftenen, efter at jeg igen havde flyttet fårene. I hø- og kornhøsten var det mere anstrengende, da der foruden kreaturpasningen krævedes alt det arbejde, en dreng kunne overkomme.

Da jeg var 14 år, tjente jeg i en gård, hvor min morbroder Johann var forkarl. Markerne der var mange forskellige steder, og det var derfor mere besværligt at komme omkring til de forskellige dyr. Til gården hørte nogle enge i et andet sogn, $\frac{3}{4}$ mil borte. I den uge, der gik med at høste græsset

der, blev der kaldt på os før kl. 2 om morgenen, og det var ikke let efter højst 4 timers søvn at komme så tidlig op, især når man dygtig træt var gået i seng. Min morbroder måtte også nogle gange løfte mig ud af sengen. Jeg skulle nemlig med på engen for at rive græsset fra, for at karlene kunne komme til at høste, og for ikke at sinke dem måtte jeg løbe fra den ene til den anden af de 3 høstere. Det var også et temmelig strengt arbejde for en dreng i laden at tage imod 70–80 læs hø.

Jeg var glad, når jeg efter endt tjeneste kom hjem og kunne give mine forældre den løn (12–16 kroner), jeg havde tjent. De to påfølgende somre tjente jeg i en gård i Brede, hvor jeg havde det forholdsvis godt og var så nær ved mit hjem, at jeg meget tit kunne besøge mine forældre. Vinteren mellem disse to somre gik jeg til konfirmationsforberedelse.

Joh. Chr. Laurup, der var en gammel, mild og venlig præst og meget afholdt, var i rationalismens tid uddannet i Kiel. Vi måtte lære en mængde bibelsprog både i det gamle og ny testamente og en del salmer. Hans undervisning forekom mig interessant, og vi fik mange ting at vide, som vi i skolen intet havde hørt om. 2 og i den sidste tid 3 gange ugentlig mødte vi hos ham, hver gang 2–3 timer.

Vi var for øvrigt ikke helt ukendte med ham, da han i vinterhalvåret jævnlig om søndagen, og regelmæssig hver onsdag ved fastegudstjenesten, katekiserede med os i kirken. Når det var streng frost, var vi ikke synderlig glade, når han efter prædikenen sagde: »Ungdommen vil blive til stede – til katekisation.« Det var ligefrem en lidelse i den kolde kirke i en halv time at stå i tarveligt fodtøj og uden overtøj på det iskolde stengulv.

Det faldt os ikke ind, at det kunne være anderledes, og vi holdt i grunden af den gamle mand og havde stor ærbødighed for ham. Da vi sidste gang var hos ham, talte han kønt og hjerteligt til os, og idet han tog os i hånden, sagde han nogle ord til hver enkelt af os. Til mig sagde han: »Vorherre har givet dig gode evner; brug dem til gavn for dig selv og andre!«

På konfirmationsdagen mødte alle drenge i temmelig lange, mørkeblå vadmelstrakker og høje filthatte. Vi blev ikke eksamineret hver for sig, men spørgsmålene blev rettet til os alle, og hvem der ikke kunne svare, tav stille. Konfirmationsløftet blev ligeledes aflagt af alle på én gang. Der blev spurgt omtrent således: »Vil I tro på den treenige Gud, fader, søn og helligånd, og stræbe efter at leve et gudfrygtigt liv som Guds børn, så svar nu alle et højt og lydeligt ja!«

Skønt dette ikke var særlig højtideligt, må jeg dog være blevet meget alvorligt stemt, eftersom jeg tydeligt mindes, at da jeg om eftermiddagen gik en lille tur, bad jeg Vorherre om at hjælpe mig til at blive et godt menneske, så mine forældre kunne få glæde af mig. Min morbroder Thomas var med i kirken og spiste til middag hos os; andre fremmede var der ikke, og der var heller ikke tale om konfirmationsgaver.

I vinteraftenerne, når mor kniplede og far havde et eller andet arbejde for, var jeg heller ikke ledig. Jeg strikkede strømper, lærte at stoppe dem, og undertiden snoede jeg halmsimer til tækning, der var bestilt af en eller anden gårdmand.

Kort efter min konfirmation kom jeg igen i tjeneste i Brede, og jeg måtte jo nu til at tænke på min fremtid. Jeg var på det rene med, at kunne jeg ikke blive lærer, ville jeg være smed. I Brede sogn var der 3 biskoler, der forestodes af unge ueksaminerede lærere og hvor børnene undervistes til det 13. år. De sidste 3 skoleår skulle de søge hovedskolen. Den ene af disse skoler blev ledig den sommer, og ved visitatsen fik jeg på præstens og lærerens anbefaling provstens tilladelse til at forestå skolen i *Sønder Vollum*. Denne tilladelse lød således:

»Dem Peter Jensen Geleff wird hiermit die Erlaubnisz ertheilt, die Nebenschule in Süder Wollum vorzustehen und zu verwalten.

Propstei Apenrade, Juli 1842.

Rehloff.«

Om efteråret begyndte jeg så min virksomhed som lærer. Lønnen var efter overenskomst med beboerne og grumme lille. Jeg tror nok, at jeg det første år fik 20 kroner og det sidste 32 kr. Kosten fik jeg skiftevis hos gårdmændene; hver uge flyttede jeg fra den ene til den anden. Skolebygningen var et lille hus, der kun bestod af en lille forstue, skolestuen og et lille rum til brændsel. Den undervisning, jeg kunne give, var naturligvis yderst tarvelig og indskrænkedes mest til læsning, skrivning og regning. Jeg mindes ikke, hvordan jeg bar mig ad med religionsundervisningen.

I 2½ år forblev jeg der og befandt mig i grunden ganske godt; jeg var jo ikke vant til at stille store fordringer. Jeg læste en del i denne tid, mest tyske bøger, som jeg lånte hos præsten og degnen; men da jeg ikke ret forstod at læse, blev udbyttet kun ringe. Nogen undervisning fik jeg ikke, når undtages, at jeg engang imellem udarbejdede en katekisation, som blev gennemset og rettet af degnen.

Undertiden kom jeg sammen med de 2 andre biskolelærere. Den ene (G. C. Appel) var en lærersøn fra Daler ved Højer; han kom siden på seminariet i Tønder og blev derefter lærer ved Petriskolen i København. Den anden var en gårdmandssøn fra Alslev ved Åbenrå. Han hed Hansen og blev samtidig med mig optaget på Skårup seminarium. Så blev han lærer i nærheden af sit hjem og besøgte os en gang i Havetoft. Kort tid efter døde han af brystsyge. De havde begge fået en bedre opdragelse og undervisning end jeg, og jeg udvikledes noget ved omgangen med dem.

Medens jeg var i Vollum, blev der i et nabosogn afholdt en folkefest⁵⁾ til minde om stænderinstitutionens stiftelse, hvor jeg til min store forundring hørte en bonde holde tale, og hvor jeg første gang hørte fædrelands-sange blive sunget. Jeg tror nok, det var ved denne lejlighed, jeg første gang følte lidt fædrelandskærlighed røre sig hos mig. For os fødte slesvigere var alt dansk fremmed, endskønt vort sprog var dansk, og vi mente, at vi i enhver henseende stod langt højere end jyderne og øboerne.

Alle embedsmænd med undtagelse af præsterne i Haderslev amt og de jyske enklaver var uddannede ved tyske universiteter og brugte kun det tyske sprog. I Brede sogn, hvor hele befolkningen kun talte dansk, og hvor kun præsten, degnen og et par familier forstod tysk, blev kirkebøgerne og skoleprotokollerne førte på tysk. Toldgrænsen ved Kongeåen hindrede samkvem med kongeriget, købmændene fik alle deres varer fra Hamborg, der blev kun regnet efter tysk møntfod og kun brugt tyske penge.

Da jeg i foråret 1845 tænkte på at komme til Skårup seminarium, måtte jeg naturligvis først være nogenlunde sikker på at kunne skaffe de nødvendige penge til opholdet der. Dette skete ved, at gårdmændene i Vollum, min morbroder og flere andre velhavende beboere i Brede sogn tegnede sig for et større eller mindre beløb, som mine forældre så kunne hæve og efterhånden sende mig, hvad jeg skulle bruge. Der tegnedes o. 600 kr., der mentes at være tilstrækkelige til et 2-årigt ophold på seminariet.

En af de første dage i maj rejste jeg så til fods til Alslev for at følges med Hansen. Hans far kørte for os til Flensborg, og herfra kom vi med dampskib til Svendborg, hvorfra vi sammen med flere andre aspiranter kørte til Skårup.

Der var mødt 27 til optagelse, af hvilke de 22 blev antagne. Prøven var meget lempelig. Stilopgaven lød: »Af hvilke grunde siger lærebogen, at mennesket er den ypperste skabning på jorden?« For os fra Slesvig var der herved den vanskelighed, at vi slet ikke kendte Balles lærebog, så vi kun kunne skrive vore egne tanker derom. I tavleregning fik vi 5 opgaver, af hvilke jeg kun fik 3 rigtige. Forstanderen, pastor Holberg, eksaminerede os i religion.

Jeg skulle forklare Guds retfærdighed; han var ikke tilfreds med min forklaring, og uagtet jeg mente at svare ret fornuftigt på hans spørgsmål, kunne jeg ikke tilfredsstille ham. Jeg erfarede siden, at han ikke kunne lide mig, og hele det første år kunne jeg aldrig svare ham tilpas. Meier prøvede os i læsning og lidt sproglære. I sang blev vi prøvede i at træffe en af læreren angivet tone; det var noget, jeg aldrig havde prøvet, og det mislykkedes da også fuldstændigt for mig, idet jeg ikke kunne træffe en

5) Festen på Fjellumhøj i Nustrup sogn 6. oktober 1844, hvor bonden Hans Jespersen, Nustrup, indledte, og der blev talt af pastor Schröder, Laurids Skau, Peter Lund, Kjelstrup og Peter Hiort Lorenzen.

eneste rigtig. Vi prøvede også i skønskrivning, men ikke i geografi eller historie.

Straks efter optagelsen begyndte undervisningen på seminariet. Der var kun 2 klasseværelser foruden et værelse til musikundervisning, men dimitterende fik 2 måneders repetitionsferie til midten af juli, da dimissions-eksamen afholdtes. De elever, som ikke blev dimitterede efter et 2-årigt ophold, gik to år i samme klasse.

Det faldt mig noget svært i begyndelsen at følge rigtig med; jeg havde ikke lært at læse med fornøden eftertanke, og meget, f. eks. aritmetik, geometri, fysik og analyse, var noget helt nyt og ukendt for mig. Jeg kunne ikke fatte meningen af den første sætning i Meiers sproglære, der lød således: »Lyd er et ved høresansen opfattet resultat af sitrende bevægelse,« lige så lidt som jeg kunne gengive et stykke af fædrelandshistorien uden omtrent at have lært det udenad.

Jeg boede sammen med 3 andre seminarister hos en husmand, hvor vi var to om et værelse med seng og fik fuld kost samt vask for 200 kr. årlig. Lys og varme måtte vi betale ekstra. Kosten var i det hele god og veltillavet. Det andet år betalte vi 40 kr. mere, fordi rugpriserne steg til en usædvanlig højde; i foråret 1847 kostede en tønde rug 28–30 kr.

I sommerferien blev alle vi seminarister fra Als og Mellemslesvig enige om at spadserere hjem. Vi gik da en aften fra Skårup til Fåborg og derfra til Bøjden, hvorfra vi sejlede til Fynshav på Als. Derfra gik turen videre gennem Als og Sundeved, indtil vil sildig om aftenen kom til en by, hvor vi 3 tilbageblevne blev hos en kammerat om natten. Næste dag gik vi til nærheden af Tønder, hvor også en kammerat havde hjemme, og den 3. dag havde jeg så kun godt 2 mil til Bredebro. Ved feriens slutning rejste vi på samme måde samme vej tilbage, men kørte dog noget af vejen.

I juletiden var jeg med Agertoft i hans hjem i Varnæs og sammen med ham og hans familie til flere julegilder.

Ved årseksamen om foråret klarede jeg mig jævnt godt. Næste jul havde vi en såkaldt juleeksamen, af hvis udfald det afhang, om man kunne dimittere den påfølgende sommer, eller blive et år længere. Af de 22 elever blev 9 dømt til at blive 3-årige og 2 valgte frivilligt at blive et år længere. Jeg tror nok, at jeg var blandt dem, der bedst klarede juleeksamen. I det halve år til dimissionseksamen var jeg ligesom hele tiden jævnt flittig, og jeg var derfor heller ikke som enkelte af mine kammerater legemlig eller sjælelig overanstrengt og træt.

Jeg var ikke særlig heldig ved eksamen, men fik dog en god »Meget due- lig«. Til sangprøven skulle vi synge 2 koraler, en i dur og en i mol, og her var jeg så heldig at trække to lette melodier, som jeg vistnok sang fejl- frit og fik: »Kan godt forestå kirkesang«, hvilket var mere, end jeg havde ventet eller fortjent.

Uagtet jeg kun havde brugt meget få penge foruden det nødvendigste, var der gået omtrent 200 kr. mere end de 600, og det havde ikke været så let for min mor at skaffe dem. Jeg forlod altså seminariet med en gæld på 800 kr., men jeg håbede i løbet af nogle år at kunne afbetale den, hvilket håb imidlertid omstændighederne hindrede i at gå i opfyldelse.

Jeg havde taget imod en mig tilbudt plads som huslærer hos proprietær Petersen på Bjødstrup ved Herning mod en løn af 180 kr. og fri station, hvor der var forlangt undervisning i tysk. Inden jeg tiltrådte denne plads, rejste jeg dog først hjem, og denne gang med en jagt fra Svendborg til Åbenrå, fordi jeg mente, at det var den billigste måde at komme hjem på. Derfra spadserede jeg til Bredebro; min kiste fik jeg eftersendt ved en forefaldende lejlighed. Jeg kom hjem et par dage senere, end de havde ventet mig, men glæden var derfor ikke mindre.

I 3–4 uger gik jeg nu på besøg hos familie, venner og bekendte og blev overalt modtaget med venlighed.

Sidst i august rejste jeg så med en fragtkusk til Ribe, derfra med en anden til Varde og med en tredje til Tarm, hvor Petersen havde lovet at hente mig. Rejsen hertil, ca. 13 mil, havde varet 3 dage. Kørslen var langsom, og der var mange ophold undervejs. I Tarm ventede jeg nu i andre 3 dage på vognen fra Bjødstrup. Jeg ville nødigt spadsere de 6–7 mil over heden, og jeg syntes heller ikke om at lade mit tøj og mine bøger blive tilbage i Tarm kro.

Heldigvis kom jeg så til at køre til Herning med apotekerens kusk, der var glad ved at tage mig og mine sager med for at have selskab på den lange ensomme vej. Da jeg kom til Bjødstrup, blev jeg til min store forundring tiltalt på tysk, og da jeg aldrig havde talt dette sprog, faldt det mig såre vanskeligt at udtrykke mig deri. At undervisningen skulle være på tysk, havde jeg ikke tænkt, og dersom jeg havde vidst det, ville jeg ikke have taget imod pladsen.

Skønt hr. og madam Petersen var ret venlige imod mig og børnene artige og velopdragne, befandt jeg mig i den første tid slet ikke vel ved at være der. Egnen forekom mig trist og øde, og jeg følte stærk længsel efter mit hjem og Skårup. Om aftenen efter endt skoletid gik jeg et langt stykke mod syd og så med et længselsfuldt blik i denne retning, og jeg måtte tillige i tankerne forberede mig til undervisningen næste dag.

Der gik flere uger, inden jeg lærte at tænke på tysk. Mine elever var en dreng på 14 år og 2 piger på 12 og 10 år. 2 drenge, sønner af mejeriforpagter Lawaetz på Herningholm, kom lidt senere med i skolen; men da de havde en god mil til Bjødstrup, var deres skolegang uregelmæssig det første halvår.

Fra 1. maj overtog Lawaetz mejeriet på Bjødstrup og flyttede dertil. Han og hans hustru var fødte i Holsten og kunne kun dårligt tale dansk.

Petersen og hustru kunne ganske godt tale dansk, men de var ligesom mejeriforpagteren meget tysksindede og ivrige slesvig-holstenere. Petersen var en præstesøn fra Højer og havde en broder, der var præst i Notmark på Als og en af hertugens intime venner. Da krigen næste år var udbrudt, samledes en del af hans sognefolk i præstegården og truede ham til at rejse sin vej. Han fik siden et præsteembede i Sydtyskland, men blev ved i blade og bøger at ophidse stemningen i Tyskland mod Danmark og den danske styrelse af Slesvig.

I politisk henseende var altså Petersen og Lawaetz enige, men ellers var forholdet mellem de to familier noget køligt. Deres tyske sympatier måtte de, omgivne af lutter danske, selvfølgelig skjule, og det var kun sjældent, at de lod mig mærke dem.

I nærheden havde en mand fra Åbenrå en gård; han hed Hartmeier og kom ikke så sjældent til Bjødstrup. I juletiden ville han køre hjem til sine forældre og ville gerne have mig med, og da jeg således på en nem måde kunne komme så nær til mit hjem, var jeg glad ved at tage mod hans tilbud. Mens jeg var hjemme, blev jeg anmodet om at overtage en huslærerplads hos *pastor Sparrewohn i Randerup*, nabosogn til Brede, og da mine forældre gerne ville have mig i nærheden, og jeg ikke var så særdeles glad ved opholdet på Bjødstrup, tog jeg imod pladsen, der skulle tiltrædes 1. september.

Hartmeier havde lovet at meddele mig, når han rejste tilbage; men jeg modtog ikke noget brev fra ham og besluttede derfor en af de første dage efter nytår at give mig på vej til Åbenrå for mulig at træffe ham. Da jeg kom der, var han kørt for nogle timer siden. Jeg tænkte nu sikkert at nå ham i Haderslev, hvor han havde en søster, og skønt det var aften, gik jeg så de 3½ mil dertil. Han var imidlertid taget ½ mil ud på landet for at overnatte der.

Nu besluttede jeg at tage med diligencen næste morgen for at komme til Vejle, inden han kunne forlade denne by. Men dampskibet, som førte posten og de rejsende fra Assens til Årøsund, var på grund af den megen is i bæltet blevet så forsinket, at diligencen først noget over middag kom til Haderslev, og jeg kom altså ikke derfra før hen på eftermiddagen og til Vejle hen imod midnat.

Jeg traf ikke Hartmeier og gav mig så næste formiddag på vej for at spadsere til Bjødstrup. Det var hård frost og en stærk blæst fra nord, så jeg havde modvind. Noget uden for Vejle mødte jeg en mand, som i rask fart kom hen imod mig og uden videre tiltalte mig: »Ka han løs skrøvt?« Han havde nemlig fået en skriftlig tilsigelse om at møde på herredskontoret, men han vidste ikke, om det var denne dag eller 8 dage senere. Han blev glad, da jeg oplyste ham om, at det ganske rigtig var samme dag. Jeg kom den

dag ikke længere end de 4 mil til Nørre Snede, hvor jeg blev om natten, og næste dag gik jeg så resten af vejen, ca. 5 mil, til Bjødstrup.

I marts udbrød det slesvig-holstenske oprør. Rygtet derom kom til Bjødstrup gennem mejeriforpagteren, der fortalte, at nu havde vi fået krig, og englænderne havde allerede taget Rendsborg. Kort efter kom rygtet om slavernes udbrud, og at de i store skarer drog nordpå, stak ild på byerne og plyndrede alle vegne. Fra herredsfogden kom befaling om, at så mange som muligt skulle møde med de våben, de kunne skaffe, for at værge egnen.

Jeg var med i en temmelig stor flok, der mødte på en mark ved Gjellerup, hvor vi stilledes under kommando af arrestforvareren i Herning, der havde været korporal, og som derfor antoges bedst at forstå, hvordan forsvaret skulle føres. Han eksercerede noget med os, men det blev ved denne ene gang. Der haves jo mange beretninger om, hvilket røre dette rygte vakte i Jylland, helt op til Limfjorden.

Sammen med en theol. kandidat Kristiansen, der var lærer hos en anden proprietær i samme sogn, gjorde jeg i påsken en fodtur til Viborg og Silkeborg. På vejen var vi inde i Sunds degnebolig, hvor han var godt kendt, og ved denne lejlighed så jeg min tilkommende hustru for første gang. I løbet af sommeren, da hun nogen tid var på Bjødstrup, og jeg nogle gange kom i hendes hjem, blev vi nærmere kendte, og kort før min bortrejse blev vi forlovede.

Fra Sunds spadserede vi til Grønhøj, hvor vi overnattede hos præsten ved de tyske kolonier, som Kristiansen godt kendte. Vi blev der modtagne med venlighed og så den lille hyggelige kirke, hvori der prædikedes på tysk for efterkommere af de under Frederik den Femte indkaldte kolonister. På bagsiden af altertavlen stod et vers, hvis begyndelse lød således: »Alheden bygget op af Frederik V. De tysker var han god og kirken ej forglemte.«

Næste dag, langfredag, var vi på vej til Viborg inde i en kro i nærheden af Hald, hvor en del folk var samlet. Da de kunne høre, at vi ikke var jyder, spurgte de os nøje ud, hvem vi var, hvorfra vi kom, og hvorhen vi ville og det var ikke med venlige blikke, de betragtede os. De antog os vistnok for spioner, og vi fandt det rådeligst hurtigst muligt at komme bort for at undgå videre ulemper.

I Viborg så vi domkirken med krypten og spadserede så ud til en lille herregård, der ejedes af en slægtning af Kristiansens principal. Om lørdagen kom vi til Silkeborg, hvor der dengang kun var nogle få huse foruden papirfabrikken, og efter at have været om natten i en bondegård i nærheden af Silkeborg, gik vi hjem påskedag, samme dag, som slaget ved Slesvig fandt sted.

Da jeg i september måtte forlade Bjødstrup for at tiltræde min nye plads i *Randerup*, var det ikke med så ublandet glæde, som jeg i julen havde forestillet mig. Jeg havde det for øvrigt godt i præstegården. Pastor Sparrewohn

og fruene var rare og godmodige mennesker, og mine elever artige og lydige.

Denne vinter var det, at der blev lagt slesvig-holstenske soldater i indkvartering hos de beboere, som ikke ville betale skat til den tyske regering. Bønderne samledes og fordrev soldaterne fra en gård i Forballum, tæt ved Randerup. Det var omtrent en snes mand, som på flugten kom tæt forbi præstegården. Nogle dage senere hævnede slesvig-holstenerne sig ved Brøns, hvor flere bønder blev dræbt eller såret.

Det var ved loven om almindelig værnepligt bestemt, at den skulle begynde med dem, som var fødte 1826, og i henhold dertil måtte jeg om efteråret møde på sessionen i Ribe, hvor jeg blev udskrevet til infanterist eller jæger. I april 1849 fik jeg befaling til at møde ved rekrutskolen i Ålborg. For at undgå tyskerne, der dengang allerede var trængt temmelig langt op på østkysten af Jylland, rejste jeg sammen med flere andre udskrevne over Ribe, Varde og Viborg.

Størstedelen af vejen tilbagelagde vi til fods, og kun når vi følte os trætte, lejede vi en bonde til at køre et par mil for os. Efter at vi havde opholdt os i Ålborg i tre dage, kom der befaling om, at rekrutskolen skulle holdes i København, og vi måtte så om bord for at afgå dertil.

Jeg mindes tydeligt, hvor dejligt Sjællands kyst viste sig for os, da vi en prægtig morgen sejlede ned ad Øresund. Vi kom til at bo på Kvæsthusgades kaserne, i hvis baggård der dengang var arrestlokaler for slaver. Vi var 30–40 mand i én stue, sengene var stillet op 2 og 2, den ene over den anden. Den første morgen vågnede jeg med en stærk hovedpine, hvad der var meget naturligt i den fordærvede luft.

Jeg og et par kammerater fik lov til på egen bekostning at leje logi i en kælder i Nyhavn, hvor der ganske vist ikke var meget hyggeligt, men altid betydelig bedre end på kasernen. Vi eksercerede på Blegdamsfælled, og det gav ømme fødder i forbindelse med øvelserne at gå vejen dertil 4 gange daglig. Hele skolen var på omtrent 1000 mand og stod under kommando af major Saint d'Aubain. Den varede kun seks uger, og ved slutningen havde vi et par gange skarpskydningsøvelser ved Kalvebodstrand og 3 dages marchøvelser.

Den 2. juli 1849 afgik vi med dampskib til arméen. Halvdelen skulle sejle nord om Sjælland og Fyn til Fredericia; den anden halvdel syd om øerne. Jeg var med de første. Det blæste dygtigt, og da vi kom op i Kattegat, rullede skibet så stærkt, at vi alle blev søsyge. Både på dækket og i lasten tumlede vi om mellem hinanden, og der var overalt en ulidelig stank.

Stormen foranledigede kaptajnen til at søge ind i Æbeltoft Vig, hvor skibet kom på grund, og da det efter mange anstrengelser ikke lykkedes at få det flot, blev vi alle i både sat i land. Først tre dage efter stilledes stormen, så vi igen kunne komme om bord og fortsætte rejsen til Fredericia, hvor vi ankom henimod aften samme dag, som slaget havde stået. Da vi hørte om

den vundne store sejr, beklagede vi alle dybt, at vi ikke var kommet tidligt nok til at være med, hvad der jo havde været bestemt ved vor afrejse fra København.

Vi kom ikke i land i Fredericia, men blev om aftenen ført over til Fyn. Efter en temmelig lang march nåede vi endelig en by, hvor vi skulle overnatte. Da der alle vegne var overfyldt med soldater, var det ikke let at få en god soveplads, og jeg sov rigtig godt i noget halm på en mødding inde i en gård. Næste dag blev vi fordelt til forskellige batailloner. Jeg kom til 3. forstærkningsbataillon 4. kompagni, der lå i nærheden af Middelfart.

Et par dage senere kom vi til Fredericia og så den ødelæggelse, bombardementet havde forårsaget. I gaderne var der mange steder store huller, og i enkelte gader var næppe en hel vinduesrude. Mange bygninger havde store åbninger i tagene, og murene så faldefærdige ud. Der var i det hele taget meget uhyggeligt, men vi var glade og stolte over at se alle de kanoner og det øvrige krigsbytte, danskerne havde erobret i slaget.

Vort ophold der var kun kort, og vi kom igen over til Fyn, hvor vi i nogle dage lå i omegnen af Middelfart. I slutningen af juli blev arméen spredt, og 2. forst. bat. kom til at ligge i Rørup og Gjelsted sogne, omtrent midt imellem Middelfart og Odense.

Hos sognefoged Anders Nielsen havde en sergent, jeg og 4 andre menige kvarter, og her havde vi i 4–5 uger gode dage. Vi hjalp ved høstarbejdet, og den gode forplejning, som fynboerne får især i høstens tid, nød vi også godt af. Det var ikke hver dag, vi havde nogle få timers eksercits, så vi havde megen frihed. Vor kompagnichef, premierløjtnant Kühle, behandlede os særdeles godt og var derfor meget afholdt. Han faldt året efter i slaget med Mysunde, og arméen tabte i ham en dygtig og tapper officer.

I slutningen af august tog vi en hjertelig afsked med vor flinke vært og marcherede over Odense til Nyborg, hvorfra vi blev overført til Kalundborg. Herfra gik så turen over Holbæk og Roskilde til København, hvor en storartet modtagelse ventede os.

Gaderne, vi kom igennem, var fulde af flag, husene smykkede med guirlander og blomster; fra vinduerne kastedes blomster på os. Det gik kun langsomt fremad, og der blev tit gjort holdt, og så kom den ene efter den anden og bød os drikkevarer. I Kongens Have var lange borde dækkede med smørrebrød, og der var overflødighed af vin, cognac, rom, likør osv. Hvert øjeblik kom civile folk og taltale os: »Kom, kammerat, og lad os drikke et glas sammen!«

Da vi om aftenen stod opstillede ved Sølvgades kaserne, var der ikke megen ro og orden i geledderne. Næste morgen vågnede jeg i 5. etage, men jeg havde ikke mindste erindring om, hvorledes jeg var kommet så højt op.

Kort efter vor ankomst til København blev jeg underkorporal og var som sådan 2 gange på vagt. Noget senere hen i efteråret blev jeg medhjæl-

per på bataljonens skrivestue og fritoges så for militære øvelser. Nogle dage før jul fik bataljonen ordre til at marchere til Nyborg. Det var en bidende kulde, da vi sejlede over bæltet, så vi var dygtig forfrosne, da vi kom i land, og det blev ikke bedre ved at stå en time opstillet på torvet, inden vi kunne blive inkvarterede.

Jeg kom til at ligge i en gæstgivergård uden for landporten. Det var ikke med megen venlighed, man her modtog mig, eftersom man ikke bød mig det allermindste. Jeg forlangte så en kop varm mælk og smørrebrød, og efter at have nydt dette, blev jeg vist ud i gården og op ad en elendig trappe til et skrækkeligt uhyggeligt kammer, hvor der var en afskyelig lugt.

Jeg fandt mig foranlediget til at klage over dette kvarter, og et par dage efter kom jeg til at ligge sammen med korpsskriveren hos en skomager i Kirkegade, hvor vi havde det godt. Tidlig om morgenen blev der bragt os kaffe med en »Snegl« til, og så lagde vi os til at sove igen, til det blev lyst. Jeg gik så ned på skrivestuen – der hvor Schönemann nu har butik – og førte rapporten. Lidt senere kom så adjudanten og korpsskriveren. Vi havde ikke meget at bestille, og i det hele taget havde vi det godt i Nyborg, men brugte temmelig mange penge, så det ikke så lille beløb, jeg havde haft med hjemmefra, slap op. For 46 øre om dagen var det ikke muligt at leve nogenlunde ordentligt; de menige soldater fik kun 38 øre.

I begyndelsen af maj 1850 flyttede bataljonen ud på landet og blev indkvarteret i Kogsbølle, Refsvindinge, Frørup og Ørbæk. Stabskvarteret var på Lykkesholm, og her overtog jeg korpsskrivertjenesten (Kramer var bleven udnævnt til løjtnant). Jeg blev ved at være underkorporal, men fik et månedligt lønningstillæg på 10 kr. Vi var her i 4–5 uger, og da jeg slet intet betalte for opholdet, var det en ikke ringe forbedring af mine finanser.

I midten af juni samledes bataljonen i Herrested, og herfra marcherede vi til Assens, hvor der lå skibe til at føre os til Åbenrå. På marchen herfra efter Flensborg traf vi sammen med flere andre bataljoner, som kom fra Jylland. Det var meget varmt og tørt, så der var en utålelig støv på de sandede veje, og mange soldater havde måttet, halvt bevidstløse, lægge sig ved vejkanterne og gispe efter luft. Jeg var glad ved som korpsskriver at kunne køre på en bagagevogn.

Da vi kom til Bov, var det næsten ikke muligt at opdrive lidt vand; de foranværende afdelinger havde tømt alle brønde. Det gik nu langsomt mod syd, vest om Flensborg, og i nogle dage lå vi helt stille, formodentlig for at hele armeen kunne samles og ordnes, og for at den kunne udhvile sig efter de lange marcher. (Enkelte bataljoner var kommet helt oppe fra Ålborg). Stemningen i hæren var fortrinlig; alle de soldater, jeg kom i berø-

ring med, udtalte sikkert håb om at sejre over de forhadte slesvig-holstenere.

Den 23. juli rykkede vi lidt længere mod syd, og den 24. blev skoven ved Popholt, der var besat af fjenden, taget, og der blev gjort en del fanger, som blev ført til Flensborg. Natten mellem den 24. og 25. lå jeg i en grøft tæt ved Popholt. Der faldt en fin støvregn, som blev ved hele natten og næste formiddag, så man ikke kunne se ret langt. Kl. 2 rykkede 5. brigade frem. 2. forst. bat. var reserve og derfor noget bag efter de andre bataljoner.

Da den rykkede frem over heden mellem Helligbæk og Isted, blev den beskudt af et fjendtligt batteri. Overlæge Petersen, nogle oppassere, bøsse-mageren og jeg fulgte et stykke bagefter. Da en del kugler slog ned tæt ved os, søgte vi hen i en lavning, hvor vi var nogenlunde dækkede. Kuglerne trillede hen ad jorden forbi os, og enkelte granater sprang i nærheden, men kun en af oppasserne blev ramt af en splint og fik en rift i panden, som overlægen til hans beroligelse lagde et stykke hæfteplaster på.

Noget efter gik vi tilbage til Helligbæk kro, hvor ambulancen var, og hvor der efterhånden blev mere end nok at bestille for lægerne. Alle de sårede blev her foreløbigt forbundne og derefter kørt til Flensborg. Det var såre uhyggeligt at se, hvor ambulancerne uafbrudt kom, snart med officerer snart med kammerater, alle mere eller mindre våndende sig af smerter, for nylig sunde og raske og nu mange af dem krøblinger for resten af deres liv.

Tæt sønden for kroen holdt general Krogh med sin stab, adjudanter og ordonnanskorps, og hvert øjeblik kom der meldinger fra og afsendtes ordrer til de forskellige afdelinger. Da det hele formiddagen var tyk luft og støvregn, kunne man ikke se ret langt.

Hen på eftermiddagen, da fjenden var drevet på flugt, kom jeg sammen med omtrent 100 soldater af forskellige bataljoner i nærheden af Isted over en mark, hvor et fjendtligt batteri havde stået. Her lå døde heste, nogle med afskudte ben, sønderskudte kanonlavetter og ammunitionsvogne imellem hinanden, store blodpletter, i det hele et højst uhyggeligt syn.

Ud på aftenen kom vi til en skov, som vi måtte gennemsøge, og derfra ud på en markvej, hvor vi mange gange gjorde holdt, fordi vore førere ikke kendte vejen, og på grund af træthed lagde vi os hver gang ned på grøftkanten. Ud på natten kom vi endelig ind i Slesvig. Jeg kom ind i amtmandsboligen, hvor forskellige klædningsstykker og papirer lå spredt omkring på gulvet og på stolene. Her lagde jeg mig på gulvet med et stole-sæde under hovedet og sov rigtig godt.

Næste morgen, da jeg havde fået 2. forst. bat. opsøgt, fik jeg at vide, at oberstløjtnant du Plat skulle være kommandant i Slesvig og at bataljo-

Poul Geleff (1842–1928). Uddannet som lærer, men gik over til journalistik. Udgav bladet »Hejmdal« i Ribe og senere i København. I 1871 blev han sammen med Louis Pio og Harald Brix leder af den nystiftede »Internationale Arbejderforening for Danmark« og samtidig medredaktør af »Socialisten».

Han var en ivrig agitator, men da han opfordrede folk til at komme til et af politiet forbudt møde, blev han arresteret og idømt tre års forbedringshus. I 1877 rejste han sammen med Pio til Amerika; han bosatte sig i Colorado, men flyttede i 1920 efter opfordring fra socialdemokratiet atter til Danmark. I 1927 rejste han af helbredsgrunde til Italien og døde året efter på Capri.

nen skulle ligge i byen på 4 forskellige steder, et kompagni hvert sted. Borgerne i Slesvig måtte nu udlevere alle deres våben, og der blev sendt kommandoer ud i Angel for også der at finde våben og afhente de civile beboere, som havde været mest ivrige i oprørets tjeneste. Nogle af de værste blev sendt til Fyn, hvor de måtte blive, til krigen var forbi.

Det viste sig snart, at adjudanten og jeg ikke kunne overkomme alt det skrivi, som kommandantskabets mange forskellige forretninger medførte, og derfor fik hver af os en medhjælper, premierløjtnant Kaffka og menig Rolsted af 4. komp., og vi havde alle arbejde nok hele dagen igennem.

Om natten måtte en af os være til stede på skriverstuen, og skiftevis sov vi hver anden nat et sted i byen, hvor vi havde et lille værelse med seng. I almindelighed passerede ikke noget særligt om natten, og adjutanterne var derfor også ude om aftenen og kom ikke hjem før efter midnat.

Men en nat kom der nogle dragoner med flere forspændte vogne, belæssede med havre, der havde været bestemt for slesvig-holstenerne, men var blevet nappede af vore forposter. De havde ordre til at aflevere vognene til kommandantskabet. Jeg vidste i øjeblikket ikke, hvad jeg skulle gøre ved dem; lade dem blive holdende på gaden kunne jo ikke gå. Da jeg fik tænkt mig lidt om, syntes jeg, det rimeligste var at henvise dem til intendanturen, der havde magasinerne under sig, og jeg udfærdigede da i adjudantens navn en skrivelse om at modtage vognene. Jeg havde tilladelse til i hans fraværelse at underskrive med hans navn. Da han om natten kom hjem og hørte, hvad der var passeret, blev han først meget forskrækket, men beroligedes ved min meddelelse om, hvordan jeg havde båret mig ad.

Blandt de mange forretninger, som påhvilede kommandantskabet, var også den at modtage og optage fortegnelse over de genstande, som døde soldater havde efterladt sig, og siden sende dem til vedkommendes familie. Der var undermundering, fodtøj, piber, penge osv.

Da vi i februar 1851 flyttede til Flensborg, måtte vi lade en del af disse efterladenskaber blive ubesørgede tilbage, og det nye kommandantskab kunne ikke ret finde rede deri. Jeg blev da sendt tilbage til Slesvig et par dage for at være behjælpelig dermed.

Ved min tilbagekomst måtte jeg desværre meddele adjudanten, at der manglede et betydeligt pengebeløb, som der ikke kunne gives oplysning om. Adjudanten havde haft nøglen til det værelse, hvor sagerne opbevarede, så han var selvfølgelig ikke glad ved at skulle melde det til oberstløjtnanten, der modtog meddelelsen blot med et skuldertræk og betalte beløbet uden videre ophævelse.

I Flensborg udnævntes jeg endelig til sergent, men det var kun en kort tid, jeg havde denne rang, thi i slutningen af marts blev jeg tillige med en stor del af mandskabet hjempermitteret. Et halvt hundrede mand blev stillet under min kommando, for at jeg skulle føre dem til Sønderborg, hvor vi skulle aflevere våben og munderingen, og både marchen dertil og afleveringen skete uden vanskeligheder.

Over Åbenrå spadserede jeg så til mit hjem. Min mor var efter et temmelig langt og smertefuldt sygeleje død i september året i forvejen, og min far havde følt så dyb sorg over hendes bortgang, at han både legemlig og sjælelig var bleven sløv og træt og næsten intet kunne foretage sig. Min broder Andreas⁶⁾ var kommen i farverlære i Bredebro, og min yngste broder Povl⁷⁾, der dengang var 9 år, var hos min mors fætter i Brede.

Nogle dage efter min hjemkomst fik jeg ganske uventet udnævnelse til *skolelærer i Klapholt* fra 1. maj 1851. Jeg var bleven anbefalet til *amtmand Davids* af adjutant Kaffka, og uden nogen ansøgning havde han sammen med *provst Martens* underskrevet min udnævnelse.

Jeg måtte så igen til Slesvig for at prøves af provsten og få bestalling på embedet. På vejen dertil ville jeg dog først gerne vide lidt besked om embedet, og hvordan forholdene i det hele var. Da jeg kom til *Havetoft*, traf jeg til min glæde *Matzen* der som kirkesanger og lærer; han var glad ved at få mig til kollega, men fortalte mig, at Klapholt var et meget simpelt embede.

Pastor Brandt, hos hvem jeg også meldte mig, roste heller ikke embedet; dog tilrådede han mig at tage imod det og meddelte mig, at der snart

6) Født 7. sept. 1833, død 7. marts 1911, begravet på Varnæs kirkegård sammen med hustruen Elise, født 3. dec. 1830, død 13. marts 1917.

7) Poul Geleff, 1842–1928, tog 1864 lærereksamen i København, efter at han i nogle år havde opholdt sig hos sin ældste broder i Angel.

ville blive et bedre embede ledigt i sognet. Da jeg kom til provsten, efter på vejen at have været i Klapholt skole, erklærede jeg, at jeg kun ville tage imod embedet, når han lovede mig snarest muligt at befordre mig til et bedre, og dette løfte gav han mig.

Provst Martens var en venlig og medgørlig mand, der havde svært ved at tale dansk. Han havde, indtil krigen brød ud, været præst i et mindre embede i det nordlige Angel, men i modsætning til næsten alle sine kolleger ikke taget del i oprøret mod den lovlige regering. Der var kun 7 sogne i Gottorp provsti, hvor efter regeringens bestemmelse kirke- og skolesproget skulle være blandet; den øvrige del var rent tysk, og derfor havde han heller ikke så megen brug for det danske sprog. Han lærte det efterhånden bedre.

Mens han udfærdigede mit kaldsbrev, måtte jeg skrive, hvad jeg kunne finde på, om læsning og den bedste læsemetode, naturligvis på tysk. Han spurgte mig, om jeg ikke kendte lydmetoden, og hertil måtte jeg svare, at jeg kun kendte den af navn og ikke havde lært at bruge den. Til slutning spurgte han, om jeg kunne sige ham, hvad der stod i første vers i første kapitel i Hebræerbrevet. Jeg kendte nok den danske tekst og prøvede på at gengive den på tysk, og dermed var han så tilfreds.

Da jeg kom tilbage til Bredebro fra Slesvig, besluttede jeg, inden jeg skulle tiltræde mit embede, at rejse til Jylland for at besøge min forlovede, som jeg ikke havde set i 2^{1/2} år. Jeg var så i Sunds degnebolig en lille tid og blev nøjere kendt med familien. På tilbagevejen kørte jeg med diligen-
cen fra Vejle til Flensborg og betalte derfor ca. 11 kr., så det er let forståeligt, at den meste vej måtte tilbagelægges til fods.

Skolebygningen i Klapholt havde jeg lejet ud til en familie, hos hvem jeg fik kosten og som jeg levede fredeligt med. Med undervisningen i skolen gik det nogenlunde; den havde hidtil været forsømt. Et par måneder efter, at jeg havde begyndt min virksomhed, havde vi provstevisitats. Ved denne lejlighed, hvor, efter endt gudstjeneste og katekisation i kirken, sognets fire skoler samledes i Havetoft skole, måtte vi lærere i visitatorernes overværelse og en stor forsamling katekisere – hver for sig over et af provsten opgivet tema.

Matzen begyndte med »de helliges samfund«, læreren i Torsballe fortsatte med »syndernes forladelse«, jeg med »kødets opstandelse«, og den gamle Thomsen i Løjt endte så med »det evige liv«. Selvfølgelig var jeg ikke synderlig glad ved på et fremmed sprog i så manges nærværelse at skulle tale med børnene om noget, jeg ikke havde haft lejlighed til at tale med dem om, og det var da også så urimeligt og upraktisk, som tænkes kunne.

Samme sommer fik den gamle lærer Thomsen i *Havetoft-Løjt* sin afsked, og jeg søgte da og fik også hans embede, som jeg tiltrådte den 1. november.

Da der her var to klasser, og præparanden, som under mit tilsyn underviste yngste klasse, skulle have fri station hos mig, måtte jeg her indrette en husholdning og have en husholderske. Jeg skulle anskaffe mange forskellige ting, købe køer osv. og måtte naturligvis gøre betydelig gæld. Min husholderske var ganske skikkelig, men brød sig naturligvis ikke om at være sparsommelig, og jeg tror nok, at hun og præparanden fik sig lidt ekstra forplejning, når jeg var ude.

Matzen og jeg kom tit sammen, og hans moder viste sig meget gæstfri mod mig. I Havetoft-Løjt var der nogle dansksindede familier, hos hvem jeg altid var velkommen, og da der var gået nogen tid, var der også enkelte tysksindede familier, som viste mig venlighed. Skoleundervisningen, der hidtil udelukkende havde været tysk, skulle nu efterhånden forandres til dansk med bibeholdelse af 4 timer tysk om ugen. Selvfølgelig kunne det ikke ske på engang; der måtte være en overgangstid.

Matzen var meget ivrig for at få tysk undervisningsprog afskaffet, og allerede efter et års forløb talte han kun dansk i skolen. Jeg syntes, det var rigtigere at gøre overgangen noget mere lempelig, og brugte 3 år, inden jeg nåede så vidt.

Det var ikke nogen let opgave, så meget mindre som både forældre og børn viste megen modvilje mod forandringen. Da der var gået nogen tid, var modstanden for de fleste børns vedkommende overvundet; men der var enkelte hjem, hvor man ikke ville høre børnene læse på deres danske lektier.

Hver anden søndag blev der holdt tysk gudstjeneste; men til den danske prædiken mødte næsten ingen. Der var i Havetoft vistnok omtrent 50 familier, hvor mand og hustru talte dansk indbyrdes; men da de var undervist på tysk og kun læste tysk, forstod de i begyndelsen ikke det danske bogsprog og kendte ikke danske ord for abstrakte begreber, som f. eks. samvittighed, kærlighed, tålmodighed, osv.

Det plattyske sprog, der taltes i Angel, havde større lighed med dansk end med tysk, og jeg er vis på, at børnene langt lettere lærte at forstå og tale dansk end højtyisk.

I begyndelsen af april næste år, 1852, rejste jeg i påsketiden til Sunds for at holde bryllup. Jeg rejste over Bredebro for at tage min broder Andreas med. Vi gik til fods omtrent hele vejen, og kun, når vi følte os trætte, lejede vi en bonde til at køre – 1 à 2 mil for os. Til Sunds nåede vi Skærtorsdag aften henimod midnat. 3. påskedag, 13.4., stod så vort bryllup i Sunds degnebolig, og samtidig med os viedes et andet par, som fejrede bryllupsfesten sammen med os.

Om torsdagen begyndte vi på rejsen til vort hjem i Angel. Min svigerfader havde lejet en mand til at køre for os. Det var med megen vemod og bevægelse, vi tog afsked med vore kære i degneboligen, og navnlig var

det såre svært for min kære hustru at sige farvel til sit elskede barndomshjem, så meget mere, som hun ikke turde håbe at gense sin gamle moder, der da allerede var meget svagelig. Hun døde også samme år 1852.

Den første dag kørte vi til Borris, hvor en fætter til min hustru var lærer. Anden dag nåede vi til Posthuset, en kro midt imellem Varde og Ribe, og den tredje dag kom vi sildig om aftenen til Bredebro. Det var meget koldt, og da vor kusk gav sig god tid, hvor vi bedede undervejs, gik vi gerne et stykke i forvejen. Fra Ribe gik vi omtrent en hel mil og blev overoverfaldet af en snebyge, så vi noget forkomne nåede en kro, hvor vi ventede på vognen. Inden vi nåede Bredebro, var det så mørkt, at jeg måtte gå foran vognen og underrette kusken om, hvor han skulle køre, for ikke at komme i vejgrøften.

Her var vi en dag, inden vi rejste videre. Min broder Povl tog vi med os, men min gamle svagelige fader lod vi blive her, hvor han var så kendt, og hvor der var så mange, som ville tage sig af ham. Han døde så i slutningen af sommeren 1852, og efter hans død kom min broder Andreas til Angel for at være i nærheden af os. Min hustru var på rejsen blevet meget forkølet og havde fået så ondt i halsen, at vi i Tønder måtte søge lægehjælp. Vi brugte endnu to dage for at komme til Havetoft-Løjt. Rejsen fra Sunds og hertil havde altså varet 6 dage. –

Skolen ligger mellem Løjt og Damholm, to temmelig store, byer, som begge hørte til skoledistriktet. I Løjt var en dansksindet gårdmand, Peter Marxen, som viste os megen venlighed. Hos hans dygtige og forstandige hustru fandt vi altid råd og støtte, og til hende kunne moder trygt betro sig og være vis på hjertelig deltagelse. De havde kun ét barn, en datter, som var ca. 13 år, da hun begyndte at gå i skole hos mig.

I nabosognet Satrup boede en pottemager Petersen, der i krigen havde givet den danske hær oplysninger om forskellige forhold. Med ham og hans hustru kom vi også snart til at stå i fortroligt forhold, og vi omgikkes jævnligt hinanden.

Matzen kom meget hyppigt til os, og vi blev også altid modtaget med venlighed i hans hjem. Hans fader passede jorden og kreaturerne, og hans moder forestod husholdningen. Hans yngre broder Henning blev også snart kammerat med min broder Povl. Det varede dog kun et par år, inden Henning kom på latinskolen i Flensborg.

De fleste lærere i Gottorp provsti var endnu fra tiden før krigen og langt fra dansksindede, og vort hjem var det eneste lærerhjem, hvor familiesproget var dansk. Matzens forældre talte dansk indbyrdes, men plattysk med deres børn, og således var forholdet alle vegne.

Det var kun sjældent, vi kom sammen med andre danske lærere. *Hagerup* i Smedeby var én gang hos os, og *Kaysen* i Lille Solt – begge i Flensborg amt – nogle få gange; de var begge ugifte. I præstegården blev vi

modtaget med venlighed, men så længe vi var i Løjt, kom vi der ikke tit. Med vore nærmeste naboer, to husmænd, kunne vi ingen omgang have; de var meget tysksindede og uvenlige over for os.

Havetoft-Løjt og Damholm var den sydøstlige del af sognet. Jorderne her var meget bedre end i Havetoft og Hostrup, som lå $\frac{1}{2}$ mil længere mod vest. Der var store levende hegn, mest hassel, omkring alle marker, og fra skolen, der lå noget højt, var der en dejlig udsigt mod syd over Damholm til en temmelig stor skov. Husene og gårdene i Damholm lå meget spredte, omgivet af haver og hegn.

Mod sydvest var en lignende udsigt over egnen til Klapholt, og vi behøvede ikke at gå længere end $\frac{1}{2}$ fjerdingvej mod øst, før vi nåede et par større gårde, i hvis nærhed der også var skove. Skolen lå i den nordlige ende af skolejorden, der ved høje hegn var delt i 5 stykker, og her kunne vi færdes aldeles uset af nogen.

I Damholm var en købmandsforretning, hvor man kunne blive forsynet med de fleste fornødenheder, hvilket var ret behageligt, da der var over to mil både til Slesvig og Flensborg.

Embedets indtægter var foruden jordlodden, hvorpå der kunne holdes 3 køer, 7–8 tønder havre og 192 kr. i penge, og deraf måtte jeg endda betale 34 kr. i pension til min formand og et lille beløb i løn til præparanden. Højtidsoffer blev ikke ydet i Angel, og aksidenserne tilkom kirkesangeren fra hele sognet.

Haven var kun lille med et eller to simple frugttræer. Den største indtægt skulle vi således have af jorden, men dels savnede jeg indsigt i at dyrke den på den fordelagtigste måde, og dels havde jeg ikke råd til at få den merglet, hvilket den trængte til for at give et godt udbytte.

I sommeren 1855 blev Matzen kaldet til degneembedet i Bøl. Under vakancen i Havetoft besøgte jeg kirkesangerforretningerne og underviste også skiftevis med Lassen i Torsballe i skolen. Der blev overalt i Angel forlangt, at kirkesangeren ved dødsfald skulle møde i hjemmet og foruden at synge holde en tale, parentationen, over den døde.

Kort efter Matzens bortrejse måtte jeg møde ved en begravelse i Hostrup, og her skulle jeg så for første gang holde en tale i det tyske sprog, hvad jeg ikke var synderlig glad ved. Jeg havde med omhu udarbejdet den og lært den fuldstændig udenad, så jeg, skønt meget genert, klarede mig ganske godt.

Med pastor Brandts anbefaling indsendte jeg til visitatoriet ansøgning om at blive Matzens efterfølger. Da det varede noget længe med besættelsen af embedet, og vi var ængstelige for udfaldet, tog jeg til Slesvig for at forhøre mig om mine udsigter. Min svoger Ludvig var i den tid på besøg hos os, og da han rejste hjem, fulgte jeg ham til Flensborg, hvorfra jeg, skønt næsten gennemblødt af regn, tog med toget til Slesvig.

Provsten ville ikke give mig noget bestemt løfte, men på den anden side heller ikke betage mig håbet om at få embedet, og jeg spadserede så hjem med følelsen af, at jeg intet havde opnået ved denne besværlige tur.

Nogen tid efter kom til vor glæde udnævnelser, og i august 1855 flyttede vi så til *Havetoft*, hvor vi håbede, at vore økonomiske forhold ville blive betydeligt bedre. Den faste løn var den samme som i Løjt; vi fik nogle snes æg og o. 200 kr. i aksidenser. Dette beløb var meget lille i forhold til sognets størrelse og de mange kirkelige forretninger, men betalingen for disse var yderst ringe.

Det var et temmelig anstrengende og besværligt embede. Der var 30–40 dødsfald årligt, og jeg måtte i al slags vejrlig møde i lighuset (sørgehuset), ofte $\frac{3}{4}$ mil borte, for at synge og parentere og derefter synge i kirken og ved graven. I det første år besørgede jeg selv ringningen med kirkeklokken, der hang oppe i et af tømmer opført klokketårn. En høj stige førte op til klokken, der sattes i bevægelse ved at træde på en stang, og når jeg så ved den dermed forbundne anstrengelse var blevet stakåndet, var det ikke rart lige ovenpå at skulle synge i kirken. Det var også meget trættende at holde ud at synge ved de undertiden meget store altergange, hvor jeg måtte synge alene.

Børneantallet i skolen var lidt større end i Løjt, 130–140, hvoraf omtrent halvdelen gik i yngste klasse og undervistes af andenlæreren, en præparand. Der var, som overalt i Slesvig, hverdagsskolegang, men hele lørdagen var fridag.

Vort forhold til beboerne var jævnt godt, men vi fandt ikke her så trofaste venner, som vi havde i Løjt. Skolen lå tæt ved kirken, og haven og toften grænsede lige op til kirkegården, der var omgivet med et temmelig højt stengærde. Tæt ved os boede en kromand, som tillige drev nogen købmandshandel. Ellers havde vi ingen naboer, da skolen lå mellem Havetoft by og Hostrup. Præstegården lå i den søndre ende af Havetoft, 10 minutters gang fra kirken.

Vi kom nu hyppigere hos præstens, og fru Brandt og moder var glade ved at omgås hinanden. Foruden med Lassen i Torsballe havde vi også nogen omgang med lærer Duus i Siversted og den gamle lærer Nissen i Store Solt. Opsynsmanden i fattiganstalten, Peter Møller, der var en forstandig og forholdsvis vel oplyst mand, kom ikke så sjældent hos os, og vi havde mange fornøjelige timer sammen med ham.

Et par år efter at vi var kommet til Havetoft, blev pastor Brandt forflyttet til Vilstrup mellem Åbenrå og Haderslev, hvor han blev Budstikke-Bojsens eftermand, og i hans sted fik vi pastor Reiffenstein fra Braderup ved Tønder. Han var en meget godmodig mand, munter og ligefrem, og vi kom snart til at stå i et hjerteligt og fortroligt forhold både til ham og hans hustru. Vi blev jævnlig bedt ned i præstegården, og der gik ikke mange

dage, uden at præsten så ind til os, ofte med et eller andet, som han mente at glæde os med.

Med vor nabo, kromand Jessen, levede vi fredeligt, men vi kom ellers ikke sammen. Hans og vore børn legede daglig sammen og brugte ved legen kun det plattyske sprog. Danske benævnelser på de forskellige lege kendte vore børn ikke, og de benyttede derfor også plattysk, når de legede indbyrdes.

Det var i det hele ganske særegne sprogforhold, der herskede der på egnen. Når ældre folk mødtes, talte de for det meste dansk, men så snart de henvendte sig til en yngre person eller et barn, brugtes plattysk. Men til moder var der mange, som talte dansk, og enkelte højtysk, så det kunne hælde, at vi i en samtale brugte 3 sprog, da moder altid talte dansk.

Vore økonomiske forhold blev ikke forbedrede i Havetoft, og den trykkende gæld forvoldte os mange bekymringer. Skolejorderne var lettere og af ringere beskaffenhed end i Løjt, og somrene 1857, 58 og 59 var så usædvanlig varme og tørre, at høsten blev yderst ringe, og mælkeudbyttet ligedan. Mange steder var der stor vandmangel, da brøndene blev tomme og vandstederne og de mindre vandløb udtørredes. Følgerne af tørken følte dybt af alle, men naturligvis mest af dem, der i forvejen havde trange kår.

Da det ikke i Havetoft ville lykkes for os at formindske vor gæld, og vore udgifter, trods al vor sparsomhed, efterhånden som børnene voksede, ville blive større og større, søgte jeg flere forskellige embeder med større indtægter. Vi længtes også efter at komme bort fra de tyske omgivelser og til dansktalende egne.

Det var dog kun få steder, jeg personlig henvendte mig til de kaldsberettigede, og til disse hørte Nybøl ved Gråsten og Møgeltønder. En fredag aften i februar gav jeg mig efter endt skoletid på vej til Nybøl og kom efter en vandring på 4–5 mil til en kro mellem Flensborg og Gråsten, hvor jeg overnattede. Næste morgen gik jeg først til Nybøl og derfra til Broager for at tale med provst Karstensen; det var også o. 4 mil. Provsten var overordentlig venlig og bød mig spise til middag sammen med hans søn, men ville ikke love mig Nybøl embede, da han i sit provsti havde en lærer, som han ikke kunne forbigå.

Hen på eftermiddagen begav jeg mig på hjemvejen og tog en nærmere vej end om ad Flensborg. Fra Broager $\frac{3}{4}$ mil til Brunsnæs, hvorfra jeg lod mig sætte over Flensborg fjord til Holdnæs. Det var nu blevet aften og temmelig mørkt, og jeg havde derfra og til Havetoft $3\frac{1}{2}$ mil ad helt ukendte biveje. Da jeg var kommet gennem Lyksborg, måtte jeg ind i et hus for at spørge om vej efter Hyrup og Lille Solt.

Det var ikke let at finde den nogenlunde nærmeste vej, da Angel gennemkrydsedes af mark- og byveje; men jeg kunne nok skønne, i hvilken retning jeg skulle gå. Hen imod midnat kom jeg dygtig træt hjem og kunne

næste dag besøge mine forretninger i kirken, så ingen fik at vide, hvor jeg havde været.

Da jeg søgte Møgeltønder, tog jeg med dagvognen fra Flensborg til Tønder; derfra gik jeg så til pastor Sonne og omkring til flere sognerådsmedlemmer i Møgeltønder. Jeg var også hos lærer Jessen i Toghale, faderen til den senere redaktør af Flensborg Avis. Han gjorde ikke noget godt indtryk på mig, og han syntes vistnok heller ikke videre godt om mig.

Derimod var pastor Sonne meget forekommende og venlig imod mig og udtalte, at det ville glæde ham at se mig kaldet til embedet. Da det ikke lykkedes, skrev han et særdeles venligt brev til mig, at jeg ikke skulle tage mig det så nær, at jeg ikke fik Møgeltønder, da jeg kunne være forvisset om, at Vorherre havde tiltænkt mig et bedre embede.

Jeg husker ikke, om det var vinteren 1859-60 eller 60-61, jeg var i Møgeltønder; men det var i hvert fald ikke ret længe før, jeg blev kaldet til Kogsbølle. Da jeg rejste hjem, tog jeg med diligencen fra Tønder over Læk til Flensborg, og jeg mindes ikke nogen sinde at have lidt så meget af kulde som på denne tur.

Det var en bidende frost, og jeg var ganske ene i vognen, der kørte fra Tønder om aftenen kl. 10 og ankom til Flensborg mellem 4 og 5 næste morgen. Jeg trak støvlerne af og svøbte fødderne ind i et dækken, men jeg kunne slet ikke få dem varme. I Flensborg var det mig ikke muligt at opdrive noget at varme mig på, da alle gæstgiverier var lukkede, og jeg måtte, forkommen af kulde, give mig på vej til Havetoft. Jeg tror ikke, at mad og kaffe nogen sinde har smagt mig bedre end efter denne tur.

I foråret 1861 indsendte jeg ansøgning både om Tårup og Kogsbølle lærerembeder, der var opslåede ledige samtidigt og skulle søges inden 1. maj. Jeg ville helst have Tårup, dels fordi embedet var bedre, og dels fordi der til Kogsbølle var forlangt orgelspil, hvad jeg helst ville være fri for. Jensen, der var konfirmeret og dimitteret af pastor Nielsen i Frørup, blev kaldet til Tårup og flyttede dertil fra Angel i juni; men vi hørte slet intet fra eller om Kogsbølle.

I løbet af sommeren blev embedet som lærer og kirkesanger i Husby mellem Assens og Middelfart ledigt, og jeg indsendte også ansøgning derom. Da jeg gerne ville kaldes til dette embede, rejste jeg i sommerferien derover for at fremstille mig for sognerådet og personligt anbefale mig for biskoppen. Fra Flensborg sejlede jeg med dampskib til Middelfart, og på denne tur traf jeg sammen med Saul fra Frørup. Vi kom til at tale sammen, og bl. a. spurgte jeg, om han vidste, hvem der var blevet kaldet til Kogsbølle. Han fortalte mig, at embedet endnu ikke var besat, men at det ville ske i disse dage.

I Middelfart skiltes vi, og jeg spadserede til Balslev, hvor en klassekammerat fra seminariet var lærer, og hos hvem jeg ventede at kunne blive

om natten. Jeg blev modtaget med megen venlighed både af ham og hans hustru, og næste dag gik jeg så til Husby. Skønt flere af sognerådsmedlemmerne havde ladet mig forstå, at man ønskede at beholde andenlæreren, besluttede jeg alligevel at tage til Odense til biskoppen. På vejen dertil besøgte jeg sognefoged Anders Nielsen i Ålsbo, hos hvem jeg for 12 år siden havde ligget i kvarter som soldat. Man kunne godt huske og kende mig og udtalte sin glæde over mit besøg. I Odense traf jeg ikke biskoppen; han var rejst til Norge.

Jeg tog hjem over Assens og Haderslev og var en nat hos pastor Brandt i Vilstrup, der gerne ville høre lidt om sin forrige menighed. På vejen fra Flensborg til Havetoft fulgtes jeg med 3 unge lærere fra Angel, og under vor samtale ytrede jeg, at jeg ville ønske ikke oftere at skulle gå denne kedelige og trættende vej. Ved min hjemkomst modtog mor mig med den glædelige meddelelse, at hun under min fraværelse havde modtaget en skrivelse fra Svendborg amt med underretning om, at jeg var udnævnt til lærer i *Kogsbølle* og organist ved Vindinge kirke.

Nogle dage senere rejste jeg derover for hos provst Engelbrecht i Ørbæk at få mit kaldsbrev og for at træffe aftale om tiltrædelse af embedet. Jeg tog med dampskibet fra Flensborg til Svendborg og opnåede i *Kogsbølle* bl. a. tilsagn om, at 3 vogne skulle hente os i Svendborg på en nærmere bestemt dag. En lærer Tranberg var nok først udnævnt, men han var i løbet af sommeren blevet kaldet til Vallekilde.

I de 4 uger efter min hjemkomst og til vor flytning var der naturligvis meget at varetage og ordne ved siden af min embedsgerning. Det ville jo have været alt for omstændeligt og bekosteligt at flytte så langt med vore kreaturer og vort indbo, og vi måtte derfor med betydeligt tab ved en auktion sælge, hvad vi mente bedst at kunne undvære. Vi havde ved den lejlighed megen hjælp og støtte af Peter Müller og vor præparand Mads Larsen, en halvbroder til Jensen i Tårup.

I de 10 år, vi var i Løjt og Havetoft, havde vi 7 forskellige præparander, der alle med undtagelse af Jørgen Kr. Vind var flinke og villige. Hans Larsen var hos os i 2 1/2 år og sluttede sig nær til os, og det samme gjaldt Petersen fra Egebæk og M. Larsen, hvilke to vore børn holdt meget af.

Fredag den 4. oktober rejste vi så fra Havetoft til Flensborg, hvor vi om natten var hos den før omtalte pottemager Petersen, der var flyttet fra Satrup Kirkeskov. Vort flyttegods blev samme dag bragt om bord i dampskibet. Rejsen blev noget besværlig, da både mor og børnene var søsyge, og skønt vejret var godt, var det i en noget forkommen tilstand, vi nåede Svendborg næste dags eftermiddag. Det hjalp dog noget, da vi på en gæstgivergård fik sulten og tørsten tilfredsstillet.

De lovede 3 vogne fra *Kogsbølle* var kommet, og efter at vi og vore sager var blevet anbragt på dem, kørte vi ad vejen til vort nye hjem. Sen-

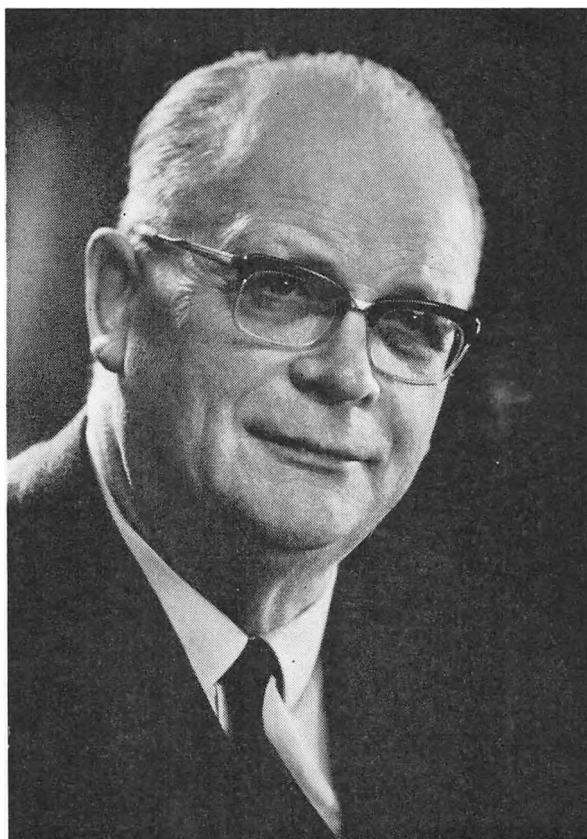
geklæderne blev den første nat anbragt på gulvet, og først dagen efter fik vi de medbragte sager ordnede lidt. Da vi havde solgt en del af vore møbler, måtte vi nu efterhånden anskaffe det nødvendige og betale det med en meget højere pris, end vi havde fået for det gamle. Flytningen og tabet ved auktionen beløb sig til omkring 200 kr.

En af de første dage var jeg i Vindinge for at præsentere mig hos pastor Falck. Jeg måtte med ham over i kirken for at vise ham min færdighed i orgelspil og love ham at spille ved gudstjenesten den følgende søndag. Af beboerne blev vi modtaget med meget større venlighed, end vi havde ventet, og i flere uger var vi kun sjældent hjemme en aften, men stadig i besøg, og var det noget længere borte, hentede de os og kørte os hjem. Hvor der var gilde, blev vi altid bedt med. Dette var en fuldstændig modsætning til forholdene i Angel, hvor vi aldrig blev indbudt. Mange viste os deres venlighed ved at bringe os foræringer af forskellige slags fødevarer, og navnlig var Jens Andersens på Frørup mark så rundhændede med foræringer, at vi var undselige ved at modtage dem.

Skolen var meget forsømt, hvad der ikke godt kunne være anderledes, da der siden 1849 nok havde været 12 forskellige hjælpelærere til at forestå undervisningen. Jeg havde ingen øvelse i at undervise småbørn, og det varede derfor noget, inden nogen større fremgang blev kendelig. Det varede ellers ikke længe, før pastor Falck mærkede, at jeg med interesse varetog min skolegerning, og hans forhold over for os blev særdeles venligt og hjerteligt, især da jeg i flere år var ligsynsmand.

Da daværende kaptajn Nielsen i 1865 rejste skyttebevægelsen, blev der også i Vindinge oprettet en skyttekreds, for hvilken jeg blev formand, en bestilling, der medførte et ikke ringe arbejde. 1867 blev jeg valg til sognerådsmedlem, og i 3 år var jeg formand.

Med skoledistriktets beboere levede vi hele tiden fredeligt, og til flere familier var vort forhold venligt og fortroligt. Velvilje mødte vi overalt, og vi modtog mange beviser på tjenstvillighed og deltagelse i alle de 38 år, vi var i Kogsbølle. Minderne derom vil af os bevares i taknemlig erindring. – –

H. F. PETERSEN

1898-1966

H. F.s sind var så mangfoldigt!

Derfor kan det tænkes, at mennesker, som kendte ham flygtigt, kan have fået vidt forskellige indtryk af ham. Jeg kender vistnok ingen, som ikke holdt af H. F., for han var en vennesæl mand. Men jeg husker et lidt kritisk indstillet menneske, hvis opfattelse af H. F. hurtigt gennemløb hele skalaen fra en ikke ringe afstandstagen til en uforbeholden anerkendelse af alle H. F.s gode sider og dermed sammenhængende overbærenhed med hans menneskelige svagheder, og mon ikke det var et typisk eksempel?

I øvrigt kunne man efter ret kort tid have held til at kende H. F. i alle hans forskellige sindsstemninger, for inden for de korte tidsmaal var hans sind meget skiftende. Det var en ung veninde – H. F. havde venner

og veninder i alle aldre – som ved mindesamværet i Borberg meget kækt – og fint! – vovede at fremhæve dette træk: ved middagen var H. F. som en tordensky, men ved aften kom han med en flaske vin og kunne slet ikke forstå, hvorfor alle små væsener listede varligt omkring. Man kunne inden for ganske få timer opleve H. F. som den lærde mand, historiker på en hals, for kort efter at se den barnlige H. F. more sig hjerteligt over en eller anden lille ting, for så, om lejligheden kaldte på det, at være præsten, som aldrig var »sort«, men dog alvorlig i glæden. Disse hyppige sindsskift var dog ingeniørlunde udtryk for mangel på fast holdning, for i de lange linjer var han sig selv lig. Glæde – at bringe glæde til andre var noget H. F. var glad for, men det udelukkede ingeniørlunde, at han kunne fare op og sige stærke ting i vrede til sine venner.

Billedet af ham, det sidste der blev taget – til Christian Paulsen-prisen, som han glædede sig over oprigtig som et barn – er et ganske ypperligt portræt, for det viser den muntre, morsomme og venesøle mand med barnesindet, men det viser også den sorgnemme H. F., som også kendte til mismod og ikke var uden grund til nag.

Tre slags mennesker har grund til at mindes H. F.: hjemstavnshistorikere, kirkefolket og hans venner.

Om de sidste gælder det, at den, som mente i særlig grad at være H. F.s ven, måtte sande, at H. F. havde mange, der var hans særlige venner, og vi opdagede det uden fortrydelse, for han var så rig, at han kunne have mange venner og alligevel lade hver for sig føle det særlige venskab. Var det derfor, at børn elskede ham, som han børn?

Den største gruppe er dog kirkefolket.

H. F. kom til Sydslesvigs danske kirke i 1926 og nåede at holde fyrretyve års præstebubilæum. Nu til dags kan man ikke med lov og ret blive »jubellærer« som tidligere, d. v. s. tjene som præst i halvtredsindstyve år, men det havde man dog gerne set H. F. blive, for han har i usædvanlig grad været den danske præst i Sydslesvig og ikke blot på grund af de mange år.

Han kom tidsnok til Flensborg til at se en gammel tid og dens mennesker gå bort og en ny tid komme. Samtidig med at den rædselsfulde nazitid kom til Sydslesvig, kom H. F. i 1933 ud på landet og fik sit virke uden for Flensborg.

Han kom rettidigt væk fra den store by og ud på landet, ud i landsbyerne og de små byer helt ned til Tønning. Han lærte landet at kende – hele Sydslesvig, og det lærte ham at kende. Dette og hans åbne sind gjorde, at han ikke blev hængende i flensborgsk uvidenhed og selvtilstrækkelighed, og det blev senere af stor betydning. Men det havde også vægt, at han under krigen – fra 1937 – var førstepræst i Flensborg, hvor han var ét med sin menighed. Han har sagt til mig og også skrevet det et sted, at da man

måtte regne med muligheden af, at alle danske i Sydslesvig ville blive deporteret – man har jo set større tvangsflytninger både før og siden! – da havde han gjort op med sig selv, at han ville følge menigheden, hvad han som dansk statsborger nemt kunne have undgået. Der er ingen grund til at tvivle på dette udsagns sandhed.

I alle disse år, fra 1926 til 1945, satte han sig i respekt hos de tyske kirkelige myndigheder og i det slesvig-holstenske præsteskab, så at han havde alle forudsætninger for at være den, der vidste, hvad der skulle ske, og hvordan det skulle gøres, da de nye tider kom i 1945. H. F. var ikke alene om at lægge grunden. Andre har arbejdet før ham og sammen med ham, men han har en meget stor lod og del i Dansk Kirke i Sydslesvig, som den er i dag.

Og sådan en førstepræst havde man råd til at afskedige i 1950!

De sidste 16 år af sit liv tilbragte H. F. i Satrup, Holger Rørdams gamle sogn. Som kirkehistoriker passede det ham godt nu at have mere tid til at dyrke sine særlige interesser.

Naturligvis har H. F. som andre været ude for modgang og skuffelser, men han havde det rette sind til at bære det. Herom vidner det første fund i hans papirer, hvor der på et ark stod skrevet med hans særprægede hånd:

»hvad Bjørnstjerne Bjørnson skrev i et Eksempel af »Sigurd Slembe«:
Den, som har et Kald i Livet,
han maa kunne taale Uret;
thi den er kun Herrens Prøve,
om han ogsaa er den rette.
Elsker du dig selv alene,
tænder Uret dig som Krudtet,
og du sprænger alt i Luften.
Elsker du din Sag og Herren,
som dig kaared' til dens Tjener,
gør dig Uret mere rolig,
mindre selvgod, mere trofast.«

Afskedigelsen gik ikke helt stille af. Sydslesvigsk Forenings hovedbestyrelse udbad sig en forklaring fra den højeste kirkelige tilsynsmand. Hans forklaring stillede ingen tilfreds, og man skiltes ikke som venner. »Og du sprænger alt i Luften«. Hvis H. F. havde valgt at kæmpe for sin stilling, ville hans følge være blevet det største, for hans venner, som kendte ham, ville have set sagen i manden. Men H. F. satte sagen over sig selv. For anden gang – den første var den 9. april 1940 – satte han ordene »Lid, ti og tål« over sit liv. Vi undgik den gang en sprængning af

den slags, som vi ikke er blevet skånet for siden, for sådan en mand var H. F.!

Som præst og prædikant var H. F. en folkelig mand, en hader af ydre pragt. Han stræbte efter at tale så enfoldigt som muligt, søgte med vilje folkeligt klare billeder, som blev hentet lige ud fra dagligdagen. Han skyede ikke at sammenligne Guds tilbud til mennesker med en paternosterelevator: det gjaldt bare om at hoppe på! Og om kirkens store mænd, Morten Luther, Calvin og de andre hed det i en konfirmationstale, at de sandelig ikke altid ville, som Gud ville, »men så blev de taget ved vingebenet«! Det skal ikke skjules, at han i sin søgen efter det folkelige udtryk kunne komme langt ned – og ud. Men skal den gejstlige talekunst dømmes efter sin virkning, står H. F.s prædikener sig. En dame i Flensborg fortalte mig, at hun i slutningen af 1940erne havde hørt H. F. prædike på tysk i Helligåndskirken i Flensborg. »Nå, hvordan var så det?« spurgte jeg hende, for jeg ville gerne vide, hvad et menneske uden for den sædvanlige kreds mente. Jo, det havde været såre ejendommeligt, »men netop derfor huskede man, hvad han sagde.« Jeg har oplevet H. F. i Helligåndskirken, været med ved hans første danske gudstjeneste i Gottorp slotskirke pinsedag 1945 og samme år ved den første danske gudstjeneste i Arnæs kirke, hvor den velvillige tyske organist fik noget ganske forunderligt ud af de danske salmemelodier, og hvor H. F. prædikede skiftevis på højtysk, plat-tysk, dansk og affenråsk, for vel var han ved arbejdsmarkedets tilfældigheder, som hans far og mor var underkastet, kommet til verden i Holsten, men barnefødt var han i Åbenrå, og med ham går mange Åbenråminder bort.

H. F. var ikke uden værdighed for alteret eller i stolen i en stor kirke, selv om det i førstningen har knebet for den folkelige H. F. at komme efter sin formand som førstepræst, en udpræget prælattype, som det meget borgerlige Flensborg var glad for. Men måske skulle man helst opleve ham uden ydre skin, med det kortest mulige ritual i en lille skole med syv-otte gæster ved Guds tjeneste: »Dette hellige evangelium står skrevet hos evangelisten Lukas og lyder således i Herrens navn og på tysk«.

Også som historiker var H. F. den folkelige.

Han udgav den ene skildring efter den anden af sine egne sydslesvigske oplevelser i bøger, i blade og i tidsskrifter. Disse stykker samtidshistorie er måske det bedste, han har skrevet. På samme måde syslede han med sine forgængere, de danske præster i Sydslesvig 1850-64, enkelte spredte småting og bogen »Fra Sydslesvigske Præstegårde«, som grundede sig på disse præsters breve til Regensburg, men historikere af faget var ikke tilfredse, fordi det ikke var en rigtig brevuudgave, men H. F. har sikkert villet noget ganske andet. Hans skildring af Jacob Fabricius den Ældre var de heller ikke helt glade for, »men jeg ville nu lave en folkelig frem-

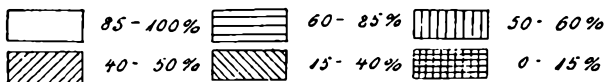
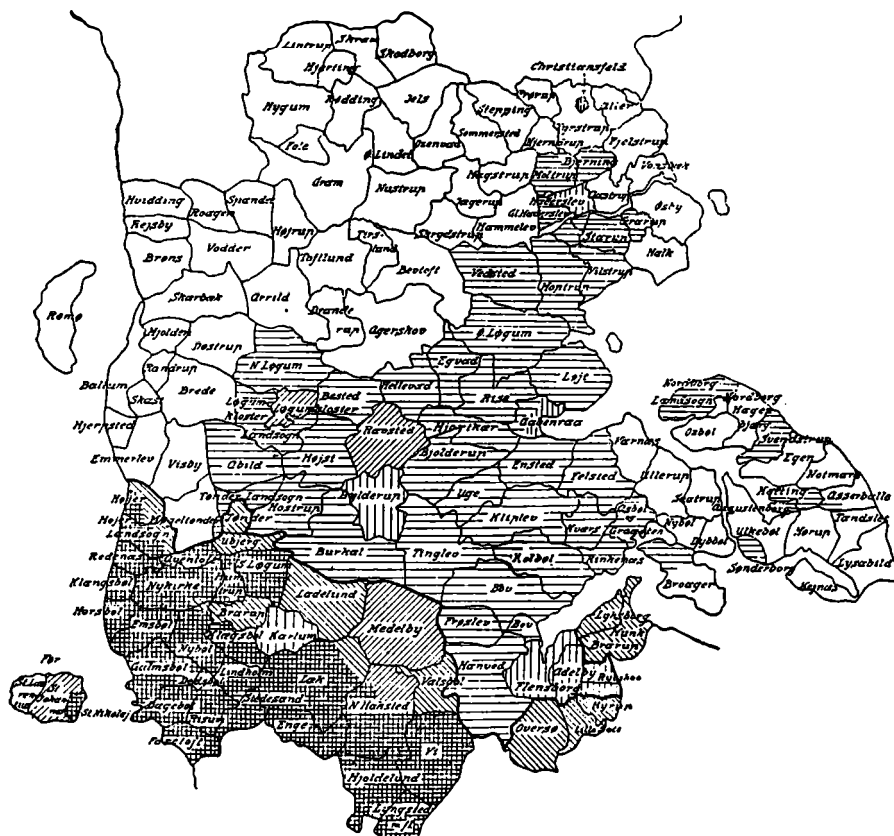
stilling!« sagde H. F. I mange år var han meget optaget af ortodoksien med Stephan Klotz som midtpunkt. I de senere år havde pietismen fanget ham. Dele af et stort værk foreligger trykt som forarbejder, og andre foreligger i manuskript på forskellige trin af udarbejdelsen. Han kendte således Sønderjyllands kirkehistorie fra Reformationen til annekserne 1864 på første hånd i utallige enkeltheder, som for en stor del var ukendte for andre. Men hans viden var netop de enkelte træk, og det skal ikke dølges, at en større fremstilling aldrig rigtig er lykkedes for H. F. Han vidste det godt selv. »Jeg er samler«, sagde han. Historikeren kan være samler, forsker, fremstiller og kunstner, i visse heldige tilfælde kan én mand være det hele. H. F. var nu samler og havde sin glæde af det. I en fremmed by med et gammelt bibliotek er han mere end én gang ilet til biblioteket mellem to tog og har plaget bibliotekaren til at finde teologibreve fra 17. og 18. århundrede frem nu og straks, for toget gik jo! Der kunne være noget fra hans elskede Sønderjylland, og det var der ofte. Han nåede kun i et vist, ikke alt for stort omfang at nytte sine meget store samlinger, men dem kan så andre få glæde af. »En sår, og en anden skal høste«. Men helst skrev han folkelige fremstillinger af Sønderjyllands kirkehistorie.

Selv om man langt fra kan kalde H. F. organisator af historisk arbejde, så var han i hvert fald den, som kunne få andre til at mødes med ham i fælles historisk interesse. Han var inspirator, som fik andre opmuntret til at skrive, og han har grundlagt amtskredsen for Sydslesvig af Historisk Samfund for Sønderjylland, og når denne amtskreds ikke er den ringeste blandt sine søskende, skyldes det først og fremmest ham. Det er derfor med fuld ret, at han fik tildelt Christian Paulsen-prisen, en hæder, som glædede ham meget. De lignede hinanden, de to sønderjyder, milde i formen og stærke i troen. Christian Paulsen-prisen er en meget fornem pris. Mon ikke det bliver vanskeligt at uddele den, efter at H. F. har fået den?

H. F. udsøgte sig selv dem, han gerne ville arbejde sammen med i styrelsen for Sydslesvig Amtskreds. De fik generalforsamlingens tilslutning, og de lovede H. F., at de nok skulle gøre arbejdet, hvis bare han ville svæve over vandene som vores alle sammens midtpunkt. Arbejdet er der stadig væk, og vi skal også nok gøre det, men så festligt som sammen med H. F. – dette festens menneske – bliver det ikke mere, for midtpunktet er væk. Det vil savnes længe.

Poul Kürstein

Tallene angiver den danske stemmeprocent i hvert enkelt sogn, og den optrukne streg grænsen mellem dansk og tysk flertal

Valget 12. februar 1867

Efter at freden i Wien 30. oktober 1864 havde bekræftet Østrigs og Prejens overtagelse af hertugdømmerne blev striden om byttet afgjort ved freden i Prag 23. august 1866, da Østrig overdrog sine rettigheder til Prejens, med det kendte forbehold i § 5, at »befolkningerne i de nordlige distrikter af Slesvig skulle afstås til Danmark, når de ved fri afstemning tilkendegive ønsket om at blive forenede med Danmark«.

Ved et patent af 12. januar 1867 indlemmedes Slesvig og Holsten i Prejens; hertugdømmerne eksisterede ikke længere; de var nu blevet en prejsisk

provins, men prøjerne stod overfor en talstærk opposition i befolkningen. Det viste sig ved det første valg, der blev holdt en måned senere, den 12. februar 1867, da det nydannede nordtyske forbund skulle have en grundlovgivende rigsdag. Ingen af de prøjsiske kandidater blev valgt. Alle rigsdagsmænd i den nye prøjsiske provins Slesvig-Holsten var i opposition, ni slesvig-holstenere og to danske. Mens den slesvig-holstenske opposition imod den prøjsiske annekktion af hertugdømmerne hurtigt mistede sin kraft og efter den prøjsiske konges avancement til tysk kejser i 1871 næppe mere var til at øjne, holdt den danske modstand ud, til en ny grænse-dragning omsider blev gennemført i 1920.

Valget den 12. februar 1867, der blev opfattet som en slags generalprøve på folkeafstemningen, fik stor betydning ved at afsløre, hvor langt det danske flertal rakte, og hvor skarpt flertalsgrænsen gik: syd om Flensborg, nord om Tønder og Højer. Syd for den danske flertalsgrænse fandtes kun to sogne med dansk flertal, nemlig Sct. Laurentius på Før og Karlum; nord for fandtes kun to sogne med tysk flertal, Løgumkloster og Ravsted. Selv byerne havde dansk flertal: Haderslev 59 pct., Aabenraa 52 pct., Sønderborg 66 pct. og Flensborg 53 pct.

I hele Slesvig stod 27.488 danske stemmer over for 39.593 tyske (prøjsiske og slesvig-holstenske). I det nuværende Nordslesvig blev stemmefordelingen 23.469 danske mod 5.410 tyske stemmer.

En fri afstemning var der dog ikke tale om. Danske embedsmænd havde måttet fortrække og var blevet erstattet af tyske. Kun privat kunne der arbejdes for dansk stemmeafgivning. Organiseret dansk valgagitation var udelukket. Af danske aviser udkom kun to småblade, Freia og Vestslesvigsk Tidende, og de kunne ikke deltage i valgkampen. Trods disse ugunstige vilkår lykkedes det danskerne at få to af de fire slesvigske rigsdagsmandater. Krüger og Ahlmann blev valgt henholdsvis i første og anden valgkreds. For tyskerne var det en så ubehagelig overraskelse, at de til næste valg, det ordinære rigsdagsvalg den 31. august 1867, omlagde valgkredsene og byttede rundt, så Als og Sundeved blev flyttet fra anden til første kreds, hvor de blot forøgede et i forvejen overvældende dansk flertal og derfor ingen skade kunne gøre, mens Ahlmanns anden kreds i stedet fik tillagt Aabenraa amt, hvor danskheden stod svagere. Resultatet blev det tilsigtede, for så vidt som Ahlmann faldt ved Augustvalget, og danskerne opnåede denne gang kun ét af de fire slesvigske rigsdagsmandater mod tyskernes tre, til trods for at danskerne nu – takket være en nedgang i de afgivne stemmetal, som navnlig ramte tyskerne – opnåede flertal, nemlig 25.598 danske mod 24.664 tyske stemmer i det gamle hertugdømme Slesvig.

Valgene i 1867 burde have kunnet få afgørende indflydelse på forhandlingerne om gennemførelsen af § 5, men Prøjsen interesserede sig ikke for

folkeviljen. Als og Sundeved med de store danske stemmeprocenter ville kong Wilhelm ikke af med, fordi der på Dybbøl havde flydt prøjsisk blod. Flensborg ville Prøjsen ikke af med, fordi man – i modsætning til byens flertal – betragtede den som en tysk by. Af hensyn til det store tyske mindretal i Aabenraa ville Bismarck beholde hele Aabenraa amt. En grænselinie gennem Knivsbjerg anså han for passende, men kun hvis der kunne opnås passende garantier for det tyske mindretal i Haderslev; han tænkte sig, at denne by, hvis man afstod Haderslev amt, kunne blive liggende som prøjsisk enklave, omend i toldforbund med Danmark. Og hvis det ikke kunne gennemføres, måtte man overveje, mente Bismarck, at lægge grænsen for »de nordlige distrikters« afstemningsområde helt op nord for Haderslev.

Over for disse planer havde valget den 12. februar 1867 demonstreret et Nordslesvig med et massivt dansk flertal. Allerede de danske sprogreskripter af 1851 havde tegnet Nordslesvig – det område, der fik dansk kirke- og skolesprog. Valgene i 1867 understregede, at der ikke blot var tale om et dansk sprogområde, men om en landsdel med dansk sindelag og vilje til at gøre den gældende.

bjs.

SAGT OG SKREVET

D.F.D.S., der blev stiftet den 11. december 1866, fik to direktører, H. P. Prior og C. P. A. Koch, hvis rederiers skibe blev overtaget pr. 1. januar 1867. Cornelius Peter August Koch var sydslesviger, født i 1816 (hans 150 årsdag faldt altså samtidig med D.F.D.S.s 100 års jubilæum), han var købmandssøn fra Husum, blev med kontor i Flensborg den engelske jernbanekonge Petos generalagent for Østersøfarten og grundlagde 1856 dansk dampskibsudenrigsfart med oprettelsen af Det almindelige danske Dampskibsselskab. Det var Kochs vanskeligheder med at klare finansieringen af fire nybygninger, da hans engelske finansmænd efter en betalingskrise i foråret 1866 trak sig tilbage, der fik Tietgen til at oprette D.F.D.S. ved en sammenslutning af Priors indenrigske og Kochs udenrigske ruter.

Man kan læse herom i selskabets festskrift »Hundrede år på havene«, forfattet af Poul Graae. Det rummer flere afsnit om selskabets tilknytning til Sønderjylland, men kapitlet Koch er det mindst kendte og det mest interessante.

I sin bog »Mit hus ved grænsen« giver forhenværende lærerinde Laura Joh. Christensen en følelsesfuld skildring af de tyve år (fra midten af trediverne til midten af halvtredserne) hun boede i Rendbjerg på Broagerland, og samtidig indfletter hun spredte træk af egnens historie. Interessantest er afsnittet om »slottet«, som den store, massive villa kaldtes af den stedlige befolkning. Huset blev bygget af Hans Heinrich Dithmer, hvis farfar, der var præst på Broager i rationalismens tidsalder, havde grundlagt den blomstrende teglværksindustri omkring Egersund.

BOGANMELDELSER

GRÆNSEPRÆSTENS SAGA

N. P. Nielsen:

Fra bonde drenge til grænsепræst.

Første del af pastor N. P. Nielsens erindringsbog, der er udgivet af Kirkeligt Samfunds Forlag, er et interessant stykke kultur- og samtidshistorie. Skildringen af forholdene på landet omkring århundredskiftet, af barndoms- og ungdomsår, af landbrugsarbejdet,

som det foregik dengang med den lange arbejdstid, og de mange nedfældede vidnesbyrd om gammel bondekultur har værdi i sig selv. Det samme har beretninger om højskoleophold, udenlandsrejser og universitetsstudier, og især virker de mange træk, der fortæller om den vågne unge sjællænders optagethed af tidens begivenheder.

Men eftersom N. P. Nielsens livsgerning hører Sønderjylland til, er det

naturligt, at det bliver bogens anden del, som optager henvend to tredjedele af de omtrent 400 sider, der får en særlig omtale. I 1920 var Sønderjylland langt fra noget ukendt land for forfatteren, helt fra de unge år var han levende optaget af grænsesagen, flere gange under den første verdenskrig var han på besøg hernede, blandt andet på høstarbejde, og hans hustru Cecilie var sønderjyde, fra Broager.

Det var to modne mennesker, som i sommeren 1920 flyttede til Vedsted præstegård. N. P. Nielsen havde en efter den tids forhold særdeles god uddannelse som landmand bag sig, et stort plus for en præst i et landsogn, han havde lang erfaring som ungdomsleder, var således i flere perioder højskolelærer, og besad på forskellig måde såvel de menneskelige som de faglige kvalifikationer til at bestride den ansvarsfulde gerning som genforeningspræst. Der var naturligvis problemer for ham. 56 år under fremmedherredømme kan ikke undgå at sætte sit præg på en landsdel. At skabe overensstemmelse mellem på den ene side egne mål og ønsker og på den anden hævdvundne skikke og traditioner var en opgave, hvis løsning krævede både takt og medmenneskelig forståelse. Disse egenskaber havde N. P. Nielsen. Der skete noget, hvor han var, han åbnede præstegården for unge og ældre, tog virksomt del i ungdomsarbejdet, foranstaltede foredragsmøder og ungdomsskole, foruden at han selv blev en skattet foredragsholder og en meget benyttet forkynder såvel i andre sogne som syd for grænsen. I mange år – fra 1927 – var han formand for Kirkeligt Samfund for Sønderjylland.

N. P. Nielsen lægger aldrig skjul på sin kirkelige observans. Han er grundtvigianer i syn og væremåde, men samtidig tolerant over for anderledes tænkende. Vel kunne der opstå gnidninger med folk fra andre kirkelige lejre, men det indbyrdes forhold var godt og båret af gensidig respekt fra begge sider.

N. P. N. lærte at værdsætte repræsentanter fra det tyske mindretal og forsømmer ikke at meddele sine erfaringer om den ofte høje menneskelige kvalitet og den specielle kultur, de besad.

I »Sønderjysk Månedsskrift« for februar 1958 behandler N. P. Nielsen sine indtryk af den kirkelige udvikling i Nordslesvig efter genforeningen, og i aprilhæftet samme år har han skrevet en artikel betitlet »Den sønderjyske ungdoms nationale rejsning 1933«. Både i sidstnævnte og i levnedsbogen træder det tydeligt frem, at han var en af de første til at råbe vagt i gevær over for faren sydfra, han var blandt initiativtagerne til den sønderjyske ungdoms reaktion mod grænseflytningstruslerne, hvis højdepunkter var Tønder- og Dybbøl-stævnerne i 1933 og oprettelsen af »Det unge Grænseværn«.

Begivenhederne i 1933 skabte nye fronter med krav om skarpere nationale linjer, også inden for kirken. I en række sogne i nærheden af grænsen havde man i 1920 valgt de tysksindede sognepræster til at fortsætte i embedet. På undtagelser nær havde disse bestræbt sig for at forestå deres kald i overensstemmelse med pligt og samvittighed, og de har udgjort et særpræget element i det sønderjyske folkeliv, som havde sin værdi. Men for det yngre slægtled af danske, der ofte havde folkehøjskolen og et grundtvigsk kirkesyn som baggrund, kunne disse brave præster ikke tilfredsstillende behøvet for en dansk forkyndelse. Store kredse i grænsesognene ønskede deres egen danske præst, og det blev N. P. Nielsen, fra 1933 *grænsepræsten i Højer*.

Det kan ikke forundre, at afgørelsen vakte modstand i tyske kredse og – det må tilføjes – langt fra altid af nationalpolitiske grunde. Men også hos danske var der betænkeligheder, mange ønskede at holde de nationale modsætninger uden for kirkens enemærker. Men de nye fronter var nu engang en kendsgerning, og det syntes urimeligt at lade

hensynet til ønsket om fred for enhver pris overveje de ønsker, som store danske menigheder i grænsesognene fremsatte. Landstingsmand H. Jepsen Christensen støttede tanken og fik sin store andel i dens gennemførelse.

Betegnende for den tid er en skrivelse til biskoppen fra den tyske menighedsrådsgruppe i Højer: »Vi står urokkelig på det standpunkt, at en eventuel ansættelse af en særlig præst for Højer danske menighed både er unødvendig og skadelig«.

Årene i Højer bragte både skuffelser og kampe. En stor arbejdsbyrde blev lagt på N. P. Niensens og hans hustrus skuldre. I de første 10 måneder i 1935 havde han 70–80 gudstjenester foruden anden mødevirksomhed. Men hovedsagen var dog de glæder og den opmuntning, gerningen førte med sig. Det vidtstrakte pastorat blev passet på en sådan måde, at institutionen grænsepræst blev anerkendt også blandt modstandere og af de danske højt skattet. I Højer var han med til mange opgavers løsning: idrætsplads, børnehave, børnehjem, efter den anden verdenskrig ungdomskole og meget andet. N. P. Nielsen oplevede allerede inden den anden verdenskrig, hvorledes den lille flok danske i Højer voksede til et stort mindretal, der ved hvert valg rykkede et fjed ind mod det tyske flertal.

Begivenhederne under besættelsen kunne nok fortjene en nærmere omtale, men det ville føre for vidt. Under retsopgøret efter krigen var N. P. Nielsen med til at øve kritik, hvor han fandt det påkrævet.

Da præsteparret i 1952 flyttede til Sønderborg, kunne det se tilbage på en række virksomme, skelsættende år i Højer og i de andre grænsesogne. N. P. Nielsen blev ved at følge udviklingen her, hans forkyndergerning var langt fra afsluttet, og han har stadig påtaget sig opgaver af vidt forskellig karakter.

Det er få sogne i Sønderjylland, som

ikke kender N. P. Nielsen og hans livs-gerning hernede. Hans varme, altfav-nende interesse for medmennesker har medført en udstrakt bekendtskabskreds, som i bogen får en omtale, det gælder fra de højeste til de mindste i samfun-det, både afdøde og nulevende får de-res fortjente personlige skudsmål, der altid er positivt, venners som modstan-deres.

Det er et stykke grænselandshistorie, som vil få mange læsere.

C. St

Johannes Oldendorphs selvbiografi ud-givet ved A. Andersen. Historisk Sam-fund for Sønderjylland. Nr. 34. Pris: Indb. 20,- kr. (medlemspris: 10 kr.).

Kun to år efter at missionær, pastor A. Andersen har besørget en udgivelse af den gottorpske generalsuperintendent Fabricius den Yngres notater, har han i en lignende statelig bog meddelt oversættelse fra latin (med enkelte nedertyske indslag) af den første prote-stantiske kapellan ved Vor Frue kirke i Haderslev Johannes Oldendorphs selvbiografi. Helt ukendt med dette skrift behøver i al fald sønderjyske læsere ikke at være, idet dr. Achelis i sin bog Haderslev i gamle Dage, hvis 1. del udkom for 40 år siden, i et ka-pitel (s. 78 ff) giver karakteristiske uddrag af selvbiografien.

Forfatteren er af bondeslægt fra Fjelstrup, hvor hans fader var arving til gården Gammelby, hvilket navn i tysk form han lagde til sit familienavn Jacobsen. Men faderen blev købmand og borgmester i Haderslev, hvor Hans – eller Johannes –, der var født 1524, voksede op. Evnerig studerede han al-lerede tidlig ved tyske universiteter og nåede at høre Luther i Wittenberg kort før dennes død. Han blev en svoren tilhænger af hans lære og farer gang på gang ud mod calvinistiske lær-domme, hvor han træffer dem, blandt andet på en videnskabelig færd til Eng-

land få år efter og senere i København, hvor han i en universitetsdiskussion – efter sin mening med held – bider skeer med den lærde Niels Hemmingsen.

Sit korte liv henlever han ellers i Haderslev, 1556-62 som kapellan (archidiaconus). Med sit stridbare sind lider han mange skuffelser. Krasse prækener mod hoffolk ved hertug Hans den Ældres hof og borgerskabet skaffer ham fjender, som han mener hindrer ham i at få embede på landet, hvor han i øvrigt af og til prædiker i omegnens kirker. På ovennævnte Københavnsrejse bliver han syg, lidende af et sindssvagt forfølgelsesvanvid, hvori han stedse ser djævelens indgriben. Et sent ægteskab bliver kortvarigt, idet både hustru, barn og han selv bukker under for pesten 1566. Han har med rystende hånd ført dagbogen indtil trediedagen, før han døde.

Hans lille bog, »min familie til erindring« – og han ønsker ikke, at den skal trykkes eller hvem som helst få kendskab til den –, indledes med en omtale af hans slægt, hvilket ikke alle vil finde lige interessant. Men så følger hans »Liv og bryllup« og »Bryllup og ægteskab« og en kort profeti om de forfærdelige straffe, det ugudelige Haderslev kan vente. Det siger sig selv, at det er i de to midterste hovedstykker, at interessante kulturhistoriske træk og beretning om menneskeskæbner findes. Han prædiker både på dansk og tysk, skænker sin trolovede en tysk bibel, men der er intet tegn på et nationalt problem mellem nationaliteterne, højst en slesvigsk hjemstavnstolt-

hed, når han kritiserer, at man henter præster til Haderslev fra Tyskland, men det skyldes lige så meget bitterhed over, at han bliver forbigået.

Men han er ikke uden menneskekærlighed. Han går i gælds fængsel for en vidtløftig broder og formaner en anden, der har fået fire børn udenfor ægteskab, til at gifte sig med pigen. Pudsigt virker det, når han fortæller, at provsten, som viede dem, dernæst belærte dem om ægteskabet. Og from er han. Teksten afbrydes idelig af lovprisning af Gud og bønner og ønsker. Han ser Guds styrelse overalt: Kl. 3 begyndte min hustru med Guds tilladelse at fantasere (123). Den hypokondri, som jeg sammen med åndelige anfægtelser efter Guds vilje og med hans tilladelse har lidt af (127). Men fuldt så ofte øjner han djævelens indgriben. Han »siges at have gennembrudt byens sønderport«, men han mener, at Gud har jaget ham herind for at hente nogle troldkvinder ud, som da også blev brændt, mens nogle rigere blev frikendt (99).

Et morsomt træk er, at han på sin Københavnsrejse tager ind til præster og overnatter i hver by, hvilket ikke hindrer ham i at forarges over frådseri i Sorø kloster, hvor disse sjællændere åd og drak hele dagen på en værre end svinsk måde, eller over den ham hidtil ukendte Korsørpræsts, »det gamle fjols' (asens)« prædiken. – Der er meget at hente i denne bog for den, der har sans for andre tiders og menneskers tænkemåde.

K. Olrik

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i
Tydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

HADERSLEV BANK
AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

*Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering*

**Besøg
landsdelens
museer**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

Ladelund

Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjyds
Tæppefabrik**

A. R. Kjærby A-S
Højer

Graasten Bank $\frac{1}{2}$

GRAASTEN

$\frac{1}{2}$ Sønderjyds Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største dagblad

A. Nielsen & Co. A/S

Nykøbing Falster

A-S Faxe Kalkbrud

Frederiksholms Kanal 16

Telefon Minerva 7500

Jordbrugskalk

90% kulsur kalk i varen, som den leveres, 100% passerer 3 mm sigte

Lolland-Falsters Folketidende

Stiftets største blad

Nykøbing F.

Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

Graasten
Andelsslagteri

Les

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

GRAM
KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{5}$ • VOJENS

Sønderjysk Månedsskrifts adresse: H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Redaktørernes adresser: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder. Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Aabenrå. Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. - Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder.